

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU

DIPLOMSKI RAD

DOBNE I SPOLNE RAZLIKE U PROCJENAMA LIČNOSTI: ANALIZA NA RAZINI DOMENA I FACETA PET-FAKTORSKOG MODELA

Mentor:
Dr. sc. Denis Bratko

Katarina Pinjušić

Zagreb, lipanj 2004.

SAŽETAK

Istraživanja kontinuiteta i promjena ličnosti karakterizira niz teorijskih, metodoloških te praktičnih problema. Iako su rezultati tih istraživanja uglavnom nekonzistentni, usporedbom skupina pripadnika različitih kohorti u istoj točki mjerenja dobivaju se prilično konzistentne generacijske razlike. Slično se može reći i za spolne razlike u ličnosti, budući da međukulturalna istraživanja sugeriraju da postoje gotovo univerzalni obrasci spolnih razlika. Međutim, spolne razlike su većinom vrlo male te su razlike unutar skupina često veće od onih između skupina.

Budući da je većina dosadašnjih istraživanja generacijskih i spolnih razlika u ličnosti koristila metodu samoprocjena, cilj ovog istraživanja bio je ispitati dobivaju li se metodom procjena od strane drugih slične generacijske i spolne razlike kao i metodom samoprocjena. Na temelju rezultata prethodnih istraživanja predviđeno je da će mlađe procjenjivane osobe imati više rezultate na dimenzijama neuroticizma, ekstraverzije i otvorenosti ka iskustvima, te niže prosječne rezultate na dimenzijama ugodnosti i savjesnosti. Također je predviđeno da će žene imati viši prosječni rezultat u odnosu na muškarce na dimenzijama neuroticizma i ugodnosti dok na ostalim dimenzijama neće biti spolnih razlika.

Skupina procjenjivača sastojala se od 200 studenata (među kojima je bilo 66% žena) Zagrebačkog sveučilišta čiji je zadatak bio procijeniti osobu koju dobro poznaju. Pri tome je korišten revidirani NEO-PI upitnik ličnosti (Costa i McCrae, 1992.) čije su čestice za potrebe ovog istraživanja preformulirane kako bi se mogle procjenjivati druge osobe. Dobni raspon i spol osoba koje su sudionici procjenjivali je zadan uputom te su na taj način dobiveni podaci za 98 mlađih procjenjivanih osoba u dobi od 18 – 21 godine (s prosječnom dobi od 19.84 godina) te za 99 starijih procjenjivanih osoba u dobi od 40 – 71 godine (s prosječnom dobi od 49.12 godina). U obe skupine procjenjivanih osoba bilo je 50% žena.

Rezultati su obrađeni složenom analizom varijance sa nezavisnim varijablama dobi i spola na razini domena kao i pojedinačnih faceta. Generacijske razlike očekivanog smjera dobivene su za domene ekstraverzije, otvorenosti ka iskustvima te savjesnosti. Za

neuroticizam je dobivena razlika bila u smjeru viših rezultata starijih u odnosu na mlađe, dakle suprotno od hipoteze. Spolna razlika očekivanog smjera dobivena je na dimenziji neuroticizma, ali i za ekstraverziju i savjesnost što je u suprotnosti sa nul-hipotezama postavljenim za ove dimenzije. Za dimenziju ugodnosti izostali su očekivani efekti obiju nezavisnih varijabli. Također je dobivena i značajna interakcija spola i dobi na dimenzijama neuroticizma, ekstraverzije i savjesnosti.

Ključne riječi: procjene od strane drugih, pet-faktorski model ličnosti, stabilnost i promjene ličnosti, generacijske razlike, spolne razlike, NEO-PI-R

SADRŽAJ

1. UVOD

1.1 Procjene od strane drugih kao izvor podataka o ličnosti	5
1.2 Problemi istraživanja stabilnosti odnosno promjena ličnosti	9
1.2.1 Teorijski problemi razvojnih istraživanja	10
1.2.2 Metodologija istraživanja kontinuiteta i promjena ličnosti	15
1.3 Stabilnost i promjene ličnosti	20
1.4 Spolne razlike u ličnosti	24

2. CILJEVI, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

2.1 Ciljevi istraživanja	29
2.2 Problemi i hipoteze istraživanja	29

3. METODA ISTRAŽIVANJA 31

4. REZULTATI 33

5. RASPRAVA 46

6. ZAKLJUČAK 56

7. LITERATURA 58

1. UVOD

1.1 PROCJENE OD STRANE DRUGIH KAO IZVOR PODATAKA O LIČNOSTI

Podaci o ličnosti mogu se dobiti u nekoliko oblika, odnosno iz nekoliko izvora. Block (1977, prema Caspi i Bem, 1990.) je identificirao 4 različita izvora podataka. L – podaci (eng. life record) uključuju podatke o obitelji, obrazovanju, profesionalnom razvoju, bračnoj povijesti te ishodima vezanim uz različite aspekte života. O - podaci (eng. observer/peer ratings) su izvještaji drugih, a to mogu biti opažači, prijatelji, rođaci, bračni partneri i drugi. S – podaci (eng. self observations, ratings, descriptions) su samoizvještaji, samoprocjene, samoopisi, uključujući i one dobivene na testovima ličnosti i intervjuima. T – podaci (eng. test) su dobiveni na različitim testovima izvedbe, te objektivnim laboratorijskim mjerenjima.

Različiti istraživači se slažu da pet-faktorski model ličnosti predstavlja značajnu taksonomiju za klasifikaciju karakteristika ličnosti. Pet faktora konzistentno se pojavljuje u istraživanjima provedenim u okvirima različitih teorija, na različitim uzorcima, različitim mjernim instrumentima, sa ispitanicima različite dobi, spola, rase i jezične grupe. Također je u mnogim istraživanjima pokazano (npr. Watson, 1989; Passini i Norman 1966, prema Albright i dr., 1988) da se ista struktura replicira kada su podaci dobiveni iz različitih izvora odnosno samoprocjenama te procjenama od strane drugih ljudi bilo da se radi o bračnim partnerima, prijateljima, poznanicima ili potpunim neznancima (Mount, Barrick i Strauss, 1994.).

Samoprocjene i procjene od strane drugih međusobno koreliraju, s time da veličina te korelacije ovisi o stupnju poznanstva, na način da je slaganje veće što se procjenjivači bolje poznaju. Ovo je očekivano, obzirom na to da prijatelji, bračni partneri, rođaci i drugi imaju priliku osobu vidjeti u različitim situacijama, razgovarati jedni o drugima te samim time raspolažu većom količinom informacija o osobi koju procjenjuju. Bez obzira na to, statistički značajne korelacije, iako ne za svih pet dimenzija, dobivaju se i kada između onih koji procjenjuju i procjenjivanih postoji tzv. nulti stupanj poznanstva, dakle kada se radi o potpunim neznancima.

Primjerice, u istraživanju Passinija i Normana (1966, prema Watson, 1989.) slaganje samoprocjena i procjena dobivenih od neznanih, za dimenziju ekstraverzije je iznosilo 0.38, za savjesnost 0.34 te 0.32 za kulturu, dok za ostale dimenzije nisu nađene značajne korelacije. Slični nalazi dobiveni su i u nizu drugih istraživanja (Albright, Kenny i Maloy, 1988; Funder i Colvin, 1988, Watson, 1989.) s time da se za faktor otvorenost ka iskustvima ne dobivaju jednoznačni rezultati.

U istraživanjima se redovito dobiva i međusobno slaganje različitih procjenjivača te se sa povećanjem broja promatrača povećava slaganje agregiranih procjena i samoprocjena. Međutim, ovo ne vrijedi jednako za sve osobine ličnosti. Primjerice, u Watsonovom istraživanju (1989.) efekt agregacije procjena imao je snažan utjecaj na korelaciju samoprocjena i procjena od strane drugih kod dimenzije ekstraverzije, dok kod emocionalne stabilnosti agregacija nije uopće imala utjecaja.

Međusobno slaganje procjena različitih procjenjivača koji ne poznaju ciljnu osobu ne iznenađuje, budući da su im prilikom davanja sudova dostupne slične informacije. S druge strane, slaganje samoprocjena i procjena od strane neznanih nalaz je koji privlači pažnju istraživača te se nastoji objasniti na više načina. Potencijalnim izvorom slaganja smatraju se zajednički stereotipovi o povezanosti različitih aspekata fizičkog izgleda i osobina ličnosti, kao što je na primjer vjerovanje da su lijepi ljudi ujedno i društveni. Dakle, za slaganje samoprocjena i procjena dovoljno je da osobe koje se međusobno procjenjuju vjeruju u isti stereotip. Stereotipovi mogu djelovati i po principu proročanstva koje samo sebe ispunjava, pa će tako osoba koja vjeruje da su fizički atraktivne osobe ujedno i društvenije, tretirati takve osobe na način koji će kod njih potaknuti očekivano ponašanje. Istovremeno, ovakvo iskustvo će kod fizički atraktivnih osoba dovesti do toga da i same sebe procjenjuju u skladu sa stereotipom.

Uz ovo objašnjenje postavlja se pitanje o porijeklu stereotipova o odnosu karakteristika fizičkog izgleda i ličnosti, na koje još nije pronađen zadovoljavajući odgovor. Također nije razjašnjeno zašto do slaganja samoprocjena i procjena od strane neznanih dolazi samo na nekim osobinama ličnosti dok kod drugih konsenzus ne postoji.

Drugo objašnjenje pretpostavlja da je slaganje procjena i samoprocjena kod nultog stupnja poznanstva posljedica uspješne strategije samoprezentacije procjenjivane osobe.

Primjerice, osoba koja se želi pokazati izrazito društvenom, način na koji se prezentira drugima oblikuje u skladu s tim nastojanjem.

Općenito, bez obzira na stupanj poznanstva između procjenjivanih i procjenjivača, u istraživanjima se dobiva najveće slaganje samoprocjena i procjena od strane drugih za dimenziju ekstraverzije te najmanje za dimenziju neuroticizma. Objašnjenje ovakvih rezultata najvjerojatnije leži u načinu na koji se pojedine dimenzije i osobine ličnosti izražavaju, tj. u njihovoj opservabilnosti. Osobine ličnosti se razlikuju po stupnju u kojem se manifestiraju u ponašanjima koja je moguće opažati. Opravdano je pretpostaviti da je osobine vezane uz dimenziju ekstraverzije ili savjesnosti lakše opažati te se o njima, više ili manje točno, lakše zaključuje na temelju određenih karakteristika fizičkog izgleda. Način na koji se pojedine osobine ličnosti ispoljavaju ujedno je i moguće objašnjenje koreliranja samoprocjena i procjena kod nultog stupnja poznanstva. Također se i različiti promatrači više slažu oko osobina koje se manifestiraju u vidljivim ponašanjima koje je moguće opažati (prema Albright i dr., 1988.).

Na stupanj slaganja procjenivača dakle utječe i stupanj poznanstva među njima kao i različite karakteristike osobina koje se procjenjuju. Osim već navdene opservabilnosti osobina ličnosti, treba spomenuti i nejasnost te poželjnost kao važne karakteristike ličnosti koje utječu na točnost procjena.

Nejasnost (eng. ambiguity) se odnosi na broj ponašanja u kojima se neka osobina ličnosti može očitovati. Nejasnost je karakteristika onih osobina ličnosti koje mogu označavati širok raspon različitih ponašanja, dok osobine koje se odnose na samo nekoliko različitih vrsta ponašanja nećemo smatrati nejasnima. Hayes i Dunning (1997.) su našli da je slaganje samoprocjena i procjena od strane prijatelja manje na nejasnim osobinama. Ispitivanje utjecaja poželjnosti osobina ličnosti na slaganje procjena ne daje jednoznačne rezultate te također utjecaj poželjnosti na slaganje procjena ovisi o drugim karakteristikama osobine koja se procjenjuje. Primjerice Hayes i Dunning nalaze da pojedinci sebe procjenjuju višima na poželjnim i neutralnim crtama ali samo u slučaju kada su one i nejasne.

Međutim, slaganje samoprocjena i procjena od strane drugih nije pokazatelj točnosti sudova o sebi, odnosno o drugima, jer postoji mogućnost obostrane pogreške. Točnost

sudova stoga se procjenjuje predviđanjem budućeg ponašanja na temelju procjena ili utvrđivanjem slaganja u procjenama između većeg broja sudaca.

Procjene od strane drugih ponekad imaju prednost u odnosu na ostale podatke kod predviđanja dugoročnih ishoda. One su često i kulturno pristrane, ali upravo to u nekim slučajevima može biti razlog što su bolje za predviđanje budućih ishoda nego objektivnije mjere. Naime, životni ishodi su i sami često rezultat kulturno uvjetovanih reakcija drugih prema pojedincu.

Kod istraživanja stabilnosti i kontinuiteta ličnosti, procjene od strane drugih rjeđe se koriste od samoprocjena. U longitudinalnim studijama u kojima su korištene procjene (npr. Conley, 1985; Block, 1971; prema Costa i McCrae, 1988.) koeficijenti stabilnosti, iako statistički značajni, znatno su manji od onih koji se dobivaju samoprocjenama. Metodom procjena u transverzalnim istraživanjima (npr. Costa i McCrae, 1988., McCrae i dr. 2004.) dobivaju se slične generacijske razlike kao i metodom samoprocjena.

Podatke dobivene samoprocjenama neki autori ne smatraju dovoljnim dokazima o longitudinalnoj stabilnosti ličnosti (Conley, 1985.). Stabilnost dobivena na temelju samoprocjena može se zapravo odnositi na stabilnost samopercepcije a ne na stvarnu stabilnost ličnosti. Dakle, moguće je da se ličnost mijenja tijekom života, ali da vjerovanja o sebi postaju rigidnija. Također kod svakog mjerenja u longitudinalnom istraživanju postoji i utjecaj prethodnih mjerenja te je potrebno korištenje različitih promatrača i različitih metoda kojima bi se zahvatila ličnost. Iz navedenih razloga, Conley, kao posebno prikladnu za longitudinalna istraživanja, predlaže multitrait – multimethod – multioccasion analizu. Radi se o analizi koja uključuje ispitivanje više osobina ličnosti, različitim metodama tj. samoprocjenama te procjenama od strane drugih u više točaka mjerenja. Korištenjem ove analize u longitudinalnom istraživanju može se promatrati utjecaj protoka vremena na slaganje procjenjivača. Naime, ako dolazi do stvarnih promjena u ličnosti one se moraju očitovati i u samoprocjenama i u procjenama od strane drugih. Samoprocjene i procjene mogu se međusobno slagati u pojedinim točkama mjerenja, ali ne i preko određenog vremenskog intervala. Stvarna stabilnost neke osobine ličnosti stoga će se očitovati u slaganju samoprocjene iz jedne vremenske točke sa procjenom iz druge vremenske točke.

1.2 PROBLEMI ISTRAŽIVANJA STABILNOSTI ODNOSNO PROMJENA LIČNOSTI

Razvojna istraživanja ličnosti usmjeravaju se na dva osnovna problema: deskripciju i etiologiju razvoja ličnosti. Prvi problem sastoji se u opisivanju tijeka razvoja ličnosti, pronalaženje zakonitosti te individualnih razlika u tom procesu. Problem etiologije razvoja ličnosti odnosi se na utvrđivanje procesa koji su u osnovi promjena odnosno stabilnosti ličnosti. Radi se o izrazito složenom pitanju na koje se nastoji odgovoriti razvojnim istraživanjima na genetski informativnim skupinama ispitanika i međukulturalnim istraživanjima.

Široko shvaćeno, stabilnost odnosno promjene ličnosti mogu se pripisati biološki baziranim, univerzalnim maturacijskim procesima ili okolinskim faktorima koji se mijenjaju kroz povijesna razdoblja te se razlikuju od kulture do kulture.

Većina teorija ličnosti ipak nastoji povezati određene dobne promjene sa vanjskim uvjetima, kao što su različiti kulturni faktori, važni povijesni događaji i slično, ali dokazi da su osobine ličnosti u određenoj mjeri nasliedne, upućuju na mogućnost postojanja biološke osnove razvoja ličnosti (McCrae, Costa i sur. 1999.).

Međutim, zaključivanje o uzrocima promjena tj. stabilnosti ličnosti nije jednostavno, posebno ako se u obzir uzme velik broj različitih činitelja (npr. fiziološke, psihološke, socijalne, ekonomske prirode itd.) koji izravno i u međusobnoj interakciji utječu na razvoj. Iz tog razloga istraživanja stabilnosti odnosno promjena ličnosti trebala bi biti interdisciplinarno područje koje bi uz psihologe ličnosti te socijalne i razvojne psihologe uključivalo i sociologe, antropologe i povijesničare (prema Caspi i Bem, 1990.)

U odnosu na istraživanje etiologije razvoja ličnosti problem deskripcije razvoja čini se znatno jednostavnijim. Međutim, postoje različiti teorijski, metodološki i praktični problemi koji ovo područje istraživanja također čine složenim i zahtjevnim.

1.2.1 TEORIJSKI PROBLEMI RAZVOJNIH ISTRAŽIVANJA

Najvažniji teorijski problem odnosi se na samo određenje značenja pojmova kontinuitet odnosno promjena ličnosti.

Sasvim je moguće da se pojedinac, kao i svi pripadnici određene populacije, značajno promjene s obzirom na određenu osobinu ličnosti ali da istodobno zadrže svoj položaj unutar populacije, tj. da usprkos značajnim promjenama na individualnom planu interindividualne razlike među njima ostanu stabilne. Dakle, stabilnost je složen koncept o kojem se ne može zaključivati na temelju samo jednog pokazatelja (npr. stabilnost interindividualnih razlika).

Slijedeći teorijski problem odnosi se na određenje osobine ličnosti. Najčešće se crta ličnosti definira pa i mjeri kao dosljednost ili sličnost u ponašanju u različitim situacijama. Ali, isto tako poznato je da se ista karakteristika ličnosti u različitim dobnim razdobljima može manifestirati na različite načine, što onemogućava primjenu istih mjernih instrumenata kod pojedinaca različite dobi.

Treći teorijski problem proizlazi iz zaključivanja o stabilnosti i promjenama ličnosti na temelju podataka koji govore o skupini odnosno uzorku, a ne o pojedincima koji taj uzorak sačinjavaju. Moguće je stoga da kontinuitet ličnosti na razini skupine sakrije velike promjene na intraindividualnom planu.

Iz navedenih teorijskih problema jasno je da pojmovi stabilnost i promjena mogu imati više značenja te da je svako od tih značenja potrebno jasno definirati.

Caspi i Bem (1990) govore o slijedećih 5 vrsta stabilnosti: apsolutna stabilnost, diferencijalna stabilnost, strukturalna stabilnost, intraindividualna stabilnost, i koherentna stabilnost.

Apsolutna stabilnost odnosi se na konstantnost u kvantiteti neke izmjerene veličine u funkciji vremena (prema Bratko, 2002.a).

Apsolutna stabilnost konceptualno se odnosi na stabilnost na razini pojedinca, ali u istraživanjima se obično procjenjuje usporedbom grupnih prosjeka zbog mogućnosti primjene različitih statističkih postupaka i procjene na nivou populacije. Za ispitivanje ove vrste stabilnosti važno je da ista karakteristika bude izmjerena više puta te njezino procjenjivanje nema smisla ako se osobina ličnosti izražava na različite načine u različitim

dobnim razdobljima. Zbog toga se apsolutna stabilnost ne može ispitivati u duljim vremenskim razdobljima kada upotreba istih mjernih instrumenata kod svakog mjerenja nije moguća (prema Caspi i Bem, 1990.).

Iako se kod ispitivanja apsolutne stabilnosti radi o opetovanim mjerenjima na istim pojedincima, ona se ponekad procjenjuje i na temelju usporedbe grupnih prosjeka dobivenih na skupinama ispitanika različite dobi u jednoj točki mjerenja tj. na temelju transverzalnog nacrt istraživanja. Iako je ovakav nacrt istraživanja znatno brži i ekonomičniji, on ipak može dovesti do potpuno pogrešnog zaključivanja (prema Bratko, 2002.a).

Diferencijalna stabilnost uključuje konzistentnost interindividualnih razlika unutar određene populacije u funkciji vremena tj. zadržavanje relativne pozicije u skupini pojedinaca u funkciji vremena.

Iz same definicije vidljivo je da se o diferencijalnoj stabilnosti može zaključivati jedino na temelju longitudinalnih nacrt istraživanja pri čemu se stupanj stabilnosti najčešće izražava koeficijentom korelacije između ponovljenih mjerenja te se tako dobiven koeficijent korelacije naziva koeficijentom stabilnosti (Caspi i Bem, 2000.).

Obzirom na to da se radi o dvije najčešće ispitivane vrste stabilnosti, važno je naglasiti razliku između diferencijalne i apsolutne stabilnosti kao i činjenicu da se radi o dva nezavisna koncepta te da su njihovi pokazatelji također međusobno nezavisni. Naime, koeficijent korelacije kao mjera stupnja sukladnosti u variranju varijabli, daje podatke o mjerenoj veličini na relativnoj ali ne i na apsolutnoj razini pa s time ne govori ništa ni o razvojnom aspektu ispitivane osobine ličnosti.

Dakle, moguće je da u određenom vremenskom periodu, uz stabilne interindividualne razlike u nekoj skupini pojedinaca, dođe do značajnih promjena u grupnim prosjecima koje se u tom slučaju ne bi odražavale u veličini i smjeru koeficijenta diferencijalne stabilnosti.

Kod interpretacije koeficijenta diferencijalne stabilnosti treba imati na umu još neke karakteristike koeficijenta korelacije. Na njegovu veličinu utječe stupanj homogenosti uzorka s obzirom na ispitivanu varijablu. Što je varijabilitet u nekom uzorku veći i koeficijent korelacije će biti viši, što znači da će procjena diferencijalne stabilnosti na homogenijim uzorcima biti manja. Isto tako, sistematski otpad ispitanika može utjecati

na smanjenje varijabiliteta te na taj način rezultirati potcjenjivanjem stupnja stabilnosti individualnih razlika.

Upotreba test-retest korelacije kao indikatora diferencijalne stabilnosti uključuje pretpostavku o konstantnosti varijabiliteta neke karakteristike tijekom vremenskog intervala u kojem se ispituje. Međutim, iako podaci nisu jednoznačni, pojedini istraživači sugeriraju da postoji mogućnost povećavanja ili smanjenja interindividualnog varijabiliteta u određenim dobnim razdobljima (primjerice Haan 1981, prema Caspi i Bem 2000.). Takve promjene u varijabilitetu utjecale bi naravno i na procjenu diferencijalne stabilnosti.

Strukturalna stabilnost odnosi se na odsustvo promjene u sklopu korelacija nekog skupa varijabla u funkciji vremena (prema Bratko, 2002.a).

Na stupanj strukturalne stabilnosti najčešće upućuje sličnost faktorskih opterećenja između sklopova istih varijabla u ponovljenim mjerenjima.

Postojanje sustavnih strukturalnih promjena ličnosti upućivalo bi na razvojne transformacije, međutim u većini razvojnih istraživanja u području ličnosti koje obuhvaćaju razdoblje adolescencije i odrasle dobi nisu nađene ovakve kvalitativne promjene.

Zbog utjecaja koji bi promjene u faktorskoj strukturi ličnosti imale na interpretaciju nalaza na ostalim razinama, neki istraživači smatraju da prije ispitivanja drugih tipova stabilnosti treba biti utvrđena strukturalna stabilnost (npr. Haan, 1981; Costa i McCrae, 1980; prema Caspi i Bem, 2000.).

Intraindividualna stabilnost odnosi se na odsustvo promjena u konfiguraciji varijabli unutar jednog pojedinca u funkciji vremena. Ispitivanjem intraindividualne stabilnosti nastoji se odrediti salijentnost pojedinih varijabli na razini pojedinca.

Ispitivanje ranije opisanih vrsta stabilnosti predstavlja pristup orjentiran na varijable, jer međusobno uspoređuje pojedince po istim osobinama ličnosti. Za razliku od toga, ispitivanje intraindividualne stabilnosti pristup je orjentiran na pojedinca jer uključuje usporedbu različitih karakteristika istog pojedinca. Razlike u ova dva pristupa ogledaju se i u indikatorima stabilnosti koji se koriste, pa kada zaključujemo o apsolutnoj, diferencijalnoj i strukturalnoj stabilnosti služimo se statisticima koji predstavljaju skupine pojedinaca, dok se pokazatelji intraindividualne stabilnosti odnose na pojedinca. U ovoj

vrsti istraživanja često se koristi kalifornijska Q – sort tehnika, te se međusobno uspoređuju profili ličnosti istog pojedinca dobiveni u različitim točkama mjerenja.

Istraživanja intraindividualne stabilnosti su vrlo rijetka, te su često kritizirana zbog poteškoća sa usporedbom pojedinaca i faktorizacijom korelacijskih matrica (prema Bratko, 2002.).

Kao što je ranije rečeno, postojanje stabilnost na razini grupe ne mora značiti i stabilnost na razini svih pojedinaca. Jedno od istraživanja intraindividualne stabilnosti koje je proveo Block (1971; prema Caspi i Bem, 2000.) pokazalo je kako agregirane mjere stabilnosti mogu maskirati velike individualne razlike u kontinuitetu ličnosti, što dobro ilustrira važnost ovakvog načina ispitivanja.

Koherentna stabilnost podrazumijeva stabilnost karakteristika koje se u različitim dobnim razdobljima manifestiraju na različite načine (prema Bratko, 2002.a).

Stabilnost neke osobine ličnosti ne mora se očitovati u konzistentosti određenog ponašanja u različitim situacijama u funkciji vremena, dakle na manifestnoj razini, već se može očitovati i na razini konstrukta. Ako za primjer uzmemo agresivnost, ona će u djece najvjerojatnije doći do izražaja u fizičkim reakcijama dok ćemo kod odraslih ljudi kao izraz istog konstrukta prije očekivati reakciju verbalne prirode. Naravno, da bi se moglo zaključivati o koherentnoj stabilnosti, potrebno je manifestno različita ponašanja dovesti u teorijsku vezu sa istim konstruktom. Drugim riječima, potrebno je određeni konstrukt odnosno osobinu ličnosti operacionalizirati u različitim dobnim razdobljima (prema Caspi, 2000.).

Za obuhvatni uvid u stabilnost odnosno promjene ličnosti potrebno je proučavati različite tipove stabilnosti. Isto tako, njihova usporedba može ukazati na prirodu promjena. Tako na primjer kod usporedbe indikatora apsolutne i diferencijalne stabilnosti, visoke test-retest korelacije uz neznačajne promjene grupnih prosjeka mogu ukazivati na postojanje stvarne stabilnosti ličnosti. Visoke test – retest korelacije sa značajnim promjenama grupnih prosjeka ukazuju na to da je došlo do sličnih promjena u većine ispitanika, što može ukazivati na maturacijsku promjenu.

Nadalje, pokazano je da postoje individualne razlike u stabilnosti odnosno promjenama ličnosti, tj. da se neki pojedinci mijenjaju manje, a neki više od drugih. Na primjer Block

(1971, prema Caspi i Bem 1990) je našao razlike među pojedincima čija je ličnost ostala stabilna u razdoblju od adolescencije do odraslog doba i onih čija se ličnost mijenjala u istom razdoblju. Prva skupina pojedinaca je bila uspješnija na intelektualnom, emocionalnom i socijalnom planu te se pokazala bolje prilagođenom (korištena je Q – sort mjera prilagodbe) od druge skupine pojedinaca čija ličnost nije bila toliko stabilna. Ispitivanje individualnih razlika u stabilnosti ličnosti uz istovremeno povezivanje tih razlika sa vanjskim varijablama ili drugim karakteristikama pojedinca također može uputiti na moguće uzroke promjena odnosno stabilnosti.

Caspi i Bem (1990.) smatraju da je proučavanje individualnih razlika u razdobljima značajnijih promjena, kao što je preuzimanje novih socijalnih uloga, važno za otkrivanje općih principa koji upravljaju funkcijama i procesima ličnosti. Iako se razdoblja takvih promjena smatraju razdobljima u kojima dolazi do značajne reorganizacije ličnosti, čini se da tada postojeće karakteristike ličnosti još više dolaze do izražaja. Navode kako se u različitim istraživanjima (na primjer Elder i Caspi, 1988; Anderson, 1977) pokazalo da je u situacijama velikih promjena, kao što su kretanje u školu i na fakultet te ekonomska represija, došlo do naglašavanja već postojećih individualnih razlika.

1.2.2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA KONTINUITETA I PROMJENA LIČNOSTI

Kod razvojnih istraživanja, pa i onih u području ličnosti, najčešće nas zanimaju maturacijske promjene. Maturaciju definiramo kao proces biološkog rasta i sazrijevanja koji organizmu omogućuje zakonite promjene u ponašanju. Dakle radi se o univerzalnim, biološki temeljenim procesima. Obzirom na to da maturacija nije nešto čime se može manipulirati, koristi se kvaziekperimentalni pristup pri čemu se najčešće kao indikator maturacijskih promjena uzima kronološka dob ispitanika (prema Bratko, 2002.a). Dob se može shvatiti kao korelat maturacijskih promjena, budući da sam protok vremena nije ono što uzrokuje promjene već su to procesi i događaji koji se odvijaju u tom vremenu. S protokom vremena ne odvijaju se samo maturacijski procesi nego i različiti socijalni, povijesni, ekonomski procesi i događaji koji također mogu imati utjecaja na stabilnost i promjene ličnosti. Stoga zbog nemogućnosti manipuliranja maturacijom svi nacrti istraživanja koji nastoje izmjeriti maturacijske efekte uključuju miješanje efekata dobi ili starosti, kohorte i točke mjerenja (prema Costa i McCrae, 1988).

Kohorta je skupina pojedinaca koji su u isto doba proživjeli iste povijesne događaje. Međutim, u istraživanjima kohortu zapravo sačinjavaju pojedinci rođeni iste godine, što naravno ne mora nužno značiti da su ti pojedinci bili izloženi istim povijesnim utjecajima. Ako se u istraživanju miješa efekt kohorte sa efektom dobi, ne može se sa sigurnošću odrediti da li je razlika između skupina ispitanika rezultat njihove različite dobi ili činjenice da su živjeli u različitim povijesnim okolnostima što bi predstavljalo generacijsku a ne dobnu razliku.

Događaji kao što su ratovi, ekonomske represije, kao i ostale velike socijalne promjene, mogu utjecati na rezultate ispitivanja ličnosti. Utjecaj koji na rezultate razvojnih istraživanja imaju specifične povijesne i socijalne okolnosti u trenutku provođenja ispitivanja nazivamo *efekt točke ili vremena mjerenja*.

Razvojna istraživanja karakterizira nastojanje istraživača da razluče efekte dobi, kohorte i točke mjerenja te su u tu svrhu razvijeni različiti nacrti istraživanja.

Retrospektivni izvještaji zasnivaju se na izvještavanju sudionika istraživanja o tome kakvi su bili u prošlosti. Uz ovakav način ispitivanja vežu se brojni problemi zbog kojih se ova strategija ne smatra primjerenom. Prvi problem vezan uz ovu strategiju je distorzija pamćenja. Nadalje, istraživanja, kao što je ono Woodruffa i Birrena (1972; prema Caspi i Bem 1990.) su pokazala da subjektivna procjena promjena često nije u skladu sa stvarnim promjenama. Dakle, ono što dobivamo ovakvim načinom istraživanja je subjektivni doživljaj promjena stoga se ova strategija ne smatra primjerenom za ispitivanje objektivnih promjena (prema Perlmutter i Hall, 1992.).

Transverzalni nacrt odnosi se na ispitivanje dvije ili više različitih dobnih skupina u istoj točki mjerenja. Obzirom na to da je svaki pojedinac opažan samo jednom, nacrt ne daje podatak o intraindividualnim promjenama već samo o razlikama među skupinama sudionika. Isto tako, transversalni nacrt zapravo upućuje na otkrivanje generacijskih razlika, a ne razvojnih promjena (prema Perlmutter i Hall, 1992).

Najveći problem vezan uz ovaj nacrt je miješanje efekta kohorte sa efektom starenja (maturacije). To znači da se ne može utvrditi da li su opažene razlike između skupina različite dobi rezultat razvojnih promjena ili pripadnosti određenoj kohorti odnosno različitih povijesnih prilika u kojima su te skupine živjele. Slijedeći problem veže se uz reprezentativnost uzoraka u transversalnim istraživanjima u slučaju da se stariji ispitanici razlikuju od mlađih po obrazovanju, zdravlju ili nekim drugim relevantnim varijablama (prema Costa i McCrae, 1988).

U slučaju kada su generacijske razlike ili karakteristike pojedinih kohorti ono što nas zapravo zanima, transversalno istraživanje predstavlja najprimjereniju strategiju. Usprkos navedenim nedostacima, uz oprez u interpretaciji rezultata, transversalna istraživanja korisna su jer mogu brzo i relativno lako pokriti veliki dobni raspon te ukazati na postojeće generacijske razlike kao na potencijalne maturacijske promjene koje treba istražiti koristeći druge nacрте, posebice longitudinalni nacrt.

Longitudinalni nacrt uključuje ispitivanje istih pojedinaca, pripadnika jedne kohorte, u dvije ili više vremenskih točaka mjerenja.

Pri tome, ispitanici sami sebi služe kao kontrola što uklanja prigovor pristranosti uzorka, ali ne i problem nereprezentativnosti uzorka, čest za ovu vrstu istraživanja (prema Bratko, 2002.a).

Obzirom na to da su sudionici longitudinalnog istraživanja pripadnici iste kohorte, ovim nacrtom otklanja se mogućnost da su opažene promjene posljedica utjecaja kohorte.

Osim što eliminira utjecaj kohorte, longitudinalni nacrt omogućuje uvid u intraindividualne promjene. Iz navedenih razloga ovaj nacrt smatra se idealnim načinom provedbe razvojnih istraživanja. Međutim i on ima značajne nedostatke. Prije svega, u longitudinalnom nacrtu miješaju se efekt dobi i vremena odnosno točke mjerenja, što znači da se razlike između dva mjerenja ne mogu sa sigurnošću pripisati razvojnim promjenama jer mogu predstavljati utjecaj specifičnih društveno–povijesnih okolnosti vezanih uz vrijeme prikupljanja podataka. Slijedeći problem vezan uz longitudinalni nacrt nastaje zbog utjecaja prvog mjerenja na rezultate kasnijih mjerenja. Ovaj utjecaj važniji je kod ispitivanja kognitivnih sposobnosti gdje se naziva efektom vježbe, međutim ovaj naziv nije opravdan kada se radi o istraživanju ličnosti gdje nema točnih odgovora koji bi se mogli uvježbavati. Međutim, opetovano mjerenje na istim sudionicima može utjecati na pristup testiranju (na ispitnu anksioznost, iskrenost i pozornost pri odgovaranju i slično) te taj utjecaj nije moguće razlučiti od utjecaja dobi.

Zbog dugotrajnosti longitudinalnih istraživanja javlja se i problem selektivnog otpada ispitanika zbog kojeg se smjanjuje reprezentativnost uzorka za opću populaciju. Osim toga, longitudinalna istraživanja su vrlo skupa, komplicirana i spora te zahtijevaju dugogodišnju predanost istraživača.

Kvazilongitudinalni nacrt predstavlja nastojanje da se uklone neki od nedostataka longitudinalnog nacrt. Ova strategija sastoji se od ispitivanja dva ili više uzoraka iste kohorte u različitim vremenskim točkama. Prednost ovakvog nacrt je u tome što otklanja utjecaj prvog mjerenja jer se radi o nezavisnim uzorcima, tako da su u svakoj točki mjerenja ispitani različiti pojedinci. Nedostaci vezani uz ovaj nacrt sastoje se u tome što se njime ne može ispitivati diferencijalna stabilnost odnosno promjene ličnosti te se efekt točke mjerenja ne može odvojiti od efekta dobi odnosno starenja (prema Bratko, 2002.a).

Dodatni nedostatak ovog nacrt, koji se još naziva i krossekvencijalnim nacrtom, je u tome što se način regrutiranja sudionika istraživanja može promijeniti od jedne do druge točke mjerenja. Kako bi se izbjegla pogreška uzorkovanja može se na početku formirati uzorak podijeliti na dva dijela od kojih se svaki mjeri samo jednom (Costa i McCrae, 1988).

U tzv. **vremenski odgođenom** nacrtu ispituje se više kohorti ali u tako odabranim vremenskim točkama da su sve kohorte ispitane u istoj dobi.

Analiza ovako prikupljenih podataka ne omogućuje nam zaključivanje o razvojnim promjenama budući da su svi sudionici ispitani samo jednom i u istoj dobi, ali nam eliminacija efekta dobi omogućava proučavanje utjecaja povijesno–normativnih događaja. Međutim, ne možemo razlučiti efekt kohorte od efekta točke mjerenja. Dakle, ne možemo utvrditi da li razlike među skupinama treba pripisati činjenici da pripadaju različitim kohortama ili tome što su povijesne i društvene okolnosti prilikom njihovog ispitivanja bile različite. Uz to, vremenski odgođeni nacrt je, kao i longitudinalni, prilično skup te zahtijeva puno vremena i veliku predanost istraživača (prema Perlmutter i Hall, 1992.).

Kako bi procijenili veličine efekata dobi, kohorte i vremena mjerenja, Schaie (1965., prema Perlmutter i Hall, 1992.) predlaže 3 forme tzv. **sekvencijalnih nacrta** istraživanja: kohortni nacrt, kros – sekvencijalni nacrt i vremensko sekvencijalni nacrt.

Kohortni nacrt uključuje višekratno ispitivanje dvije ili više kohorti pri istoj dobi. Ovom metodom nastoji se odvojiti efekt dobi od efekta kohorte, uz pretpostavku da činjenica da svaka kohorta dostiže određenu dob u različito vrijeme neće imati utjecaj na rezultate istraživanja.

Kros-sekvencijalni nacrt uključuje ponovljena mjerenja na više kohorti u istim vremenskim točkama. Radi se o kombinaciji longitudinalnog i transverznog nacrta kojom se nastoji odvojiti utjecaje kohorte i točke mjerenja.

U **vremensko-sekvencijalnom nacrtu** više kohorti se mjeri pri istoj dobi u dva ili više navrata. Ovom metodom nastoji se odvojiti efekt dobi od efekta točke mjerenja uz pretpostavku da kohorta nema utjecaja na rezultate.

Još jedan sekvencijalni nacrt, koji se smatra najefikasnijim, kombinira elemente transverznog i longitudinalnog nacrta na taj način da započinje kao transverzalo istraživanje sa dvije ili više kohorti te se nastavlja ponovnim testiranjem istih skupina nakon nekoliko godina, čime se dobivaju longitudinalni podaci. Uz to dodatno se u drugoj

točki mjerenja provodi još jedno transversalno istraživanje sa novim skupinama ispitanika koje pripadaju istim onim kohortama koje su već uključene u istraživanje.

Međutim, iako neki od sekvencijalnih nacrti omogućavaju prikupljanje različitih podataka za veći dobni raspon u relativno malo vremena, vidljivo je da se i uz njih veže problem skupoće, dugotrajnosti i nepraktičnosti zbog čega ih je često vrlo teško ili nemoguće provesti.

Budući da svaki nacrt ima neki nedostatak vezan uz miješanje efekata dobi, kohorte i vremena mjerenja, usporedba rezultata dobivenih različitim nacrtima vrlo je važan izvor informacija. Važni su i nacrti koji o utjecaju dobi ne govore ništa, kao što je to vremensko odgođeni nacrt, jer rasvjetljavaju utjecaj drugih efekata (prema Costa i McCrae, 1988.). Međutim, efekti odnosno varijable dobi, kohorte i vremena mjerenja u takvom su odnosu da je svaka od njih zapravo linearni kompozit druge dvije. Na primjer, vrijeme mjerenja je jednako zbroju godine rođenja (kohorta) i starosti. Iz tog razloga, ono što smatramo utjecajem jedne od te tri varijable zapravo može biti rezultat interakcije ostale dvije varijable. Kako bi sa više sigurnosti mogli donositi zaključke rezultati istraživanja različitim metodama trebali bi se replicirati (prema Bratko, 2002.a). Nalazi istraživanja trebali bi se replicirati i na različitim kohortama, jer bez obzira na to što neke metode eliminiraju efekt kohorte, to ne znači nužno da se tako dobiveni efekti na jednoj kohorti odnose i na sve ostale kohorte. Primjerice, longitudinalni efekti koji vrijede za pripadnike jedne kohorte, ne moraju se odnositi i na pojedince koji su živjeli u drugačijim povijesnim i socijalnim okolnostima (prema Whitbourne, Zuschlag i dr., 1992.).

Većina praktičnih problema vezanih uz istraživanje stabilnosti i promjena ličnosti već je navedena. Radi se, prije svega, o dugotrajnosti, skupoći i zahtijevnosti za istraživače što rezultira relativno malim brojem ovakvih vrsta istraživanja. Isto tako, do ovakvih istraživanja često dolazi slučajno, na temelju dostupnih podataka prikupljenih u neku drugu svrhu nakon čega je ponovljeno mjerenje. Iz tog razloga, postavlja se pitanje kvalitete ovako provedenih istraživanja sa metodološkog aspekta obzirom na to da nisu bila planirana od početka (prema Bratko, 2002.a).

1.3 STABILNOST I PROMJENE LIČNOSTI

Teorije ličnosti različito odgovaraju ne samo na pitanja što je ličnost i kako se razvija, već i na pitanja da li se i zašto se ličnost mijenja (prema Perlmutter i Hall, 1992.).

To znači da ne postoji zajedničko stajalište o tome da li se osobine ličnosti prestaju mijenjati u određenoj dobi ili se mijenjaju tijekom cijelog života. Nadalje, prema različitim teorijama i istraživanjima dob u kojoj ličnost dostiže stabilnost varira od djetinjstva do starosti (prema Roberts i DelVecchio, 2000.).

Primjerice, Eriksonova psihosocijalna teorija pretpostavlja da se razvoj ličnosti odvija tijekom čitavog života, u nizu predvidljivih sukcesivnih faza. Svakoj fazi pripada određena kriza čije uspješno razrješenje vodi u slijedeću fazu razvoja. I mnoge druge razvojne teorije, kao što su Levinsonov model životnog ciklusa te Gouldova teorija rasta i razvoja ličnosti predviđaju promjene ličnosti tijekom cijelog života (prema Perlmutter i Hall, 1992.).

Slične postavke nalaze se i u Bandurinoj teoriji socijalnog učenja (prema Bratko, 2002.b) te teoriji socijalnih uloga prema kojoj se ličnost oblikuje prema društvenim zahtjevima i očekivanjima vezanim uz određenu dob (prema McCrae i sur. 1999.).

Većina osobinskih teorija ličnosti te neke od razvojnih teorija ličnosti zastupaju suprotno stajalište po kojem su djetinjstvo i adolescencija razdoblja u kojima se ličnost formira odnosno razdoblja značajnih promjena ličnosti nakon čega nastupa razdoblje veće ili manje stabilnosti koje traje čitav život. Primjerice, Costa i McCrae u svojim istraživanjima u okviru pet-faktorskog modela ličnosti nalaze potporu hipotezi o stabilnosti ličnosti nakon tridesete godne (prema Costa i McCrae, 1988; McCrae, Costa i dr. 1999.).

Rezultati istraživanja o stabilnosti i promjenama ličnosti nisu konzistentni. Caspi (2000.) je pokazao da temperamentalne karakteristike djece u dobi od tri godine mogu poslužiti za predikciju nekih karakteristika ličnosti odraslih. Suprotno tome, Whitbourne i suradnici (1992.), nalaze dokaze o odvijanju promjena ličnosti tijekom cijelog života.

Niz longitudinalnih istraživanja ukazuje na priličnu stabilnost ličnosti, ne samo na nivou interindividualnih razlika već i grupnih prosjeka.

Primjenivši NEO-PI upitnik na nacionalnom Američkom uzorku od gotovo 10 000 ispitanika u dobi od 35 do 84 godine, Costa i McCrae (1986, prema McCrae, Costa i sur., 1999.) su dobili izrazito niske korelacije dobi i ličnosti.

Isti autori (prema Costa i McCrae, 1988.) proveli su složeno istraživanje koje je uključivalo kombinaciju longitudinalnog, transverznog te sekvencijalnih nacrtu, u kojem je primjenjen NEO-PI odnosno revidirani NEO-PI upitnik ličnosti na oko 1000 ispitanika u dobnom rasponu od 21 do 96 godina. Razmak između dva mjerenja u longitudinalnom nacrtu iznosio je 6 odnosno 3 godine. Dobiveni su prilično visoki koeficijenti diferencijalne stabilnosti (0.55 – 0.87) te su promjene grupnih prosjeka u longitudinalnom nacrtu bile male. Za dio ispitanika prikupljeni su podaci u obliku samoprocjena i procjena od strane bračnih partnera, te se pokazalo da su rezultati dobiveni na ova dva načina relativno slični. Niti jedan od nađenih efekata nije se replicirao u svim nacrtima, pa autori zaključuju da je istraživanje prilog dokazima o stabilnosti ličnosti nakon tridesete godine.

Prema većini opisa razvoja temperamenta i osobina ličnosti jasno je da se stabilnost povećava sa dobi, ali je manje poznato u kojoj dobi stabilnost dostiže vrhunac.

Hipoteza Coste i McCraea o stabilnosti ličnosti nakon tridesete godine bila je preispitivana i na teorijskoj i na konceptualnoj razini. Helson i Stewart (1994, prema Roberts i DelVecchio 2000.) iznose kritiku da je definicija osobine ličnosti koju su koristili bila preuska, a strategija istraživanja pristrana u korist stabilnosti. Navedena hipoteza nije dobila potporu i u nekoliko longitudinalnih studija (npr. Helson i Wink, 1992; Field i Millsap, 1991; Roberts, 1997). Nadalje, Roberts i DelVecchio (2000.) u kvantitativnoj meta-analizi oko 150 longitudinalnih studija ličnosti zaključuju da nema dokaza da se osobine ličnosti prestaju mijenjati u određenoj dobi, te da se vrhunac stabilnosti ličnosti događa iza pedesete godine života.

Također treba spomenuti i hipotezu koju je postavio Bloom (1964; prema Finn, 1986), prema kojoj se odnos dobi i promjena ličnosti može opisati krivuljom negativne akceleracije. Drugim riječima, ličnost se stalno mijenja, ali više promjena se može očekivati u mladosti i ranoj odrasloj dobi nego u starijoj odrasloj dobi. Ova hipoteza je djelomično potvrđena u longitudinalnom istraživanju koje je proveo Finn (1986.), gdje su kroz razdoblje od 30 godina praćene dvije kohorte muškaraca, prosječne dobi od 45

odnosno 21 godine. Rezultati su pokazali da su koeficijenti stabilnosti, na velikom dijelu skala MMPI upitnika, zaista bili veći za skupinu starijih muškaraca u odnosu na skupinu mlađih. Međutim, obzirom na to da je u navedenom istraživanju došlo do miješanja efekata dobi i kohorte, ono se ne može smatrati definitivnom potvrdom Bloomove hipoteze.

Kada govorimo o longitudinalnim istraživanjima ličnosti treba uzeti u obzir mogućnost da se promjene ličnosti odvijaju postepeno i s time previše polagano da bi se mogle zahvatiti istraživanjima koja prate ljude petnaestak godina (prema Perlmutter i Hall, 1992.).

Nadalje, rezultati istraživanja diferencijalne stabilnosti upućuju na potrebu intenzivnijeg ispitivanja perioda adolescencije i rane odraslosti, jer se pokazalo da se radi o razdobljima koja su praćena većim promjenama u odnosu na stariju dob (prema Bratko, 2002.b).

Transverzalna istraživanja ne mogu ukazivati na dobne promjene već samo na generacijske razlike, međutim zbog ranije navedenih prednosti veliki broj istraživanja proveden je na ovaj način.

U pregledu istraživanja generacijskih razlika odraslih Neugarten (1977; prema Bratko, 2002.b) je pokazao je da je jedini nalaz koji se replicirao u različitim istraživanjima bio da stariji ispitanici postižu u prosjeku manje rezultate na dimenziji ekstraverzije.

Kao što je već spomenuto Costa i McCrae su primjenom NEO-PI upitnika na američkom nacionalnom uzorku dobili relativno niske korelacije dobi i dimenzija ekstraverzije, neuroticizma i otvorenosti ka iskustvima (1986, prema McCrae, Costa i sur., 1999.).

Sukladno očekivanjima veće generacijske razlike dobivaju se usporedbom adolescenata i mlađih odraslih sa starijim odraslima (prema Bratko, 2002.b).

Generacijske razlike koje se uobičajeno dobivaju usporedbom adolescenata sa odraslima na dimenzijama petfaktorskog modela ličnosti na američkom uzorku očituju se u tome da stariji ispitanici postižu niže rezultate na dimenzijama neuroticizma, ekstraverzije i otvorenosti ka iskustvima, te više rezultate na dimenzijama ugodnosti i savjesnosti. Slične generacijske razlike dobivene su u međukulturalnom istraživanju provedenom na oko 7.000 sudionika u pet različitih zemalja (Hrvatska, Italija, Južna Koreja, Njemačka i

Portugal). Podudarnost generacijskih razlika dobivenih u različitim kulturama, dakle na ispitanicima koji su živjeli u različitim povijesnim i društvenim uvjetima, sugerira na zaključak da se radi o stvarnim maturacijskim promjenama (prema McCrae i sur., 1999.).

Iz prethodnih prikaza istraživanja može se zaključiti da postoje dokazi u prilog različitim hipotezama o stabilnosti odnosno promjenama ličnosti.

Mogući uzroci nekonzistentnosti rezultata istraživanja su brojni, a među njima su različiti vremenski razmak između ponovljenih mjerenja, različita dob ispitanika, te različito velik otpad ispitanika. Problem predstavlja i korištenje različitih mjernih instrumenata čije skale, iako različitih naziva, djelomično zahvaćaju isti predmet mjerenja. Na taj način otežava se usporedba rezultata različitih istraživanja (prema Bratko, 2002.b).

Također i sam teorijski okvir istraživanja može utjecati na rezultate jer iz različitih definicija ličnosti proizlaze i različiti mjerni instrumenti. Osobine ili crte ličnosti su po svojoj definiciji stabilne, pa se i mjerni instrumenti razvijeni unutar osobinskog pristupa usmjeravaju više na stabilne aspekte ličnosti. Nasuprot tome, u okviru teorija koje se temelje na konstruktivnom razvoju može se očekivati razvijanje mjernih instrumenata usmjerenih na promjenjive aspekte ličnosti (prema Whitbourne i sur., 1992.).

1.4 SPOLNE RAZLIKE U LIČNOSTI

Spolne razlike u ličnosti postoje, ali varijacije unutar grupe istog spola su obično veće od prosječnih razlika među spolovima. Unatoč brojnim istraživanjima veličina, konzistentnost i značenje spolnih razlika još uvijek predstavljaju kontroverzno područje (prema Perlmutter i Hall, 1992.).

Istraživanje spolnih razlika u ličnosti pratilo je formulaciju teorija i modela ličnosti kao i razvoj metoda za mjerenje ličnosti te su također nastajali brojni modeli i teorije koji nastoje objasniti pojavu tih razlika. Ove teorije svrstavaju se u slijedeće tri skupine: biološke teorije, socijalnopsihološke ili sociokulturalne teorije te biosociološki pristup.

Biološke teorije nastoje spolne razlike objasniti različitim biološkim faktorima, kao što su prirođene razlike u temperamentu, hormonalne razlike, razlike u kromosomima i slično. Ovdje svrstavamo i evolucijsku hipotezu koja predviđa da će se spolovi razlikovati u onim područjima gdje su se susreli s različitim problemima prilagodbe kroz evolucijsku povijest. Ako je u nekom području razvijanje određene osobine ličnosti prikladan odgovor na takav problem prilagodbe, a radi se o problemu s kojim se susreću pripadnici samo jednog spola, to će rezultirati razlikama u ličnosti žena i muškaraca. Primjerice, trudnoća, rađanje i dojenje su problemi prilagodbe svojstveni samo ženama, koji mogu utjecati na to da žene ulažu više u odnos sa djetetom nego muškarci (prema Buss, 1995.).

U okviru biološkog pristupa provode se istraživanja studijama blizanaca o naslijednosti osobina ličnosti, te istraživanja koja nastoje povezati osobine ličnosti sa različitim fiziološkim varijablama.

Socijalnopsihološke ili sociokulturalne teorije pretpostavljaju da su razlike u osobinama ličnosti direktan rezultat djelovanja socijalnih i kulturnih faktora. Eagly (1987.) je razvio model socijalnih uloga po kojem spolne razlike u ličnosti proizlaze iz različitih društvenih uloga kojima se definira prikladno ponašanje žena odnosno muškaraca. Uz spolne uloge postoji i čitav niz drugih društvenih uloga koje se mogu podjednako odnositi i na žene i na muškarce. Stoga u situacijama u kojima spolne uloge nisu toliko salijentne, ponašanje žena i muškaraca može biti slično ako su im dodijeljene iste uloge (prema Eagly i Wood, 1991.).

Jedno od mogućih objašnjenja nastalih u ovoj skupini teorija je ono po kojem stereotipovi o pripadnicima oba spola, po principu proročanstva koje se samo ispunjava, uzrokuju spolne razlike u ličnosti. Naime, stereotip utječe na očekivanja koja imamo prema skupini na koju se odnosi, pa pripadnike te skupine i tretiramo u skladu sa tim očekivanjima što rezultira time da se oni zaista počnu ponašati na očekivani način.

Treba spomenuti i model artefakta koji ističe mogućnost da su razlike koje dobivamo primjenom različitih upitnika i inventara ličnosti zapravo rezultat različitog vrednovanja pojedinih osobina ličnosti od strane žena i muškaraca, a ne rezultat spolnih razlika u ličnosti. Drugim riječima, različite osobine ličnosti nisu jednako socijalno poželjne za pripadnike oba spola što može dovesti do pristranosti kod davanja samoprocjena, pa dobivene razlike između muškaraca i žena ne moraju odražavati stvarne spolne razlike u ličnosti.

Pitanje da li su spolne uloge čisto kulturna kreacija ili odražavaju prirodne razlike u sposobnostima i predispozicijama, još uvijek se smatra kontroverzijom. Međutim, i kada bi postavke sociokulturalnog modela u potpunosti vrijedile, to ne bi značilo da biološki, i uz evoluciju vezani faktori ne utječu na oblikovanje sociokulturalnih faktora, koji pak utječu na spolne razlike. *Biosociološki pristup* stoga pretpostavlja da su i biološki i sociokulturni faktori direktni uzroci spolnih razlika u ličnosti (sve prema Feingold, 1994.).

Maccoby i Jacklin (1974.) su napravili prvi pregled istraživanja spolnih razlika u kogniciji, temperamentu i socijalnom ponašanju djece i odraslih, te su zaključili da su muškarci asertivniji, agresivniji i manje anksiozni od žena, dok u lokusu kontrole i samopoštovanju nisu nađene razlike (prema Feingold, 1994.). Ovaj pregled je utjecao na formiranje široko prihvaćenog zaključka o malobrojnosti spolnih razlika, međutim, sa razvojem tehnika meta-analize i novim preglednim istraživanjima pokazalo se da spolne razlike i nisu tako malobrojne (npr. Hall, 1978.; Cooper 1979.; Eagly i Steffen, 1986; prema Eagly i Wood, 1991.). Također je u pitanje doveden i zaključak o tome da su spolne razlike zapravo rezultat stereotipnih vjerovanja, na način da su u odsustvu stvarnih razlika ljudi skloni vjerovati u grupne razlike.

Feingold (1994.) je koristio meta-analizu kako bi potvrdio razlike koje su našli Maccoby i Jacklin (1974). Zaključio je da su muškarci asertivniji i manje anksiozni od žena, dok u

loku kontrolne nisu dobivene značajne razlike. Također se pokazalo da su nađene spolne razlike bile vrlo slične u različitim zemljama te u različitim generacijama u razdoblju od oko 1950. do oko 1990. godine.

Isti autor je, također koristeći meta-analizu, istražio i spolne razlike u okviru pet-faktorskog modela ličnosti, s time da je raspolagao podacima za samo 9 od ukupno 30 faceta. Jedna od većih spolnih razlika bio je viši prosječni rezultat žena na faceti anksioznosti iz domene neuroticizma. Također se pokazalo da žene postižu malo više prosječne rezultate na dimenziji ekstraverzije dok na pripadajućoj faceti asertivnosti muškarci postižu više rezultate. Spolne razlike nađene su i na facetama blagosti i povjerenja iz domene ugodnosti. Na obje facete žene postižu znatno više prosječne rezultate u odnosu na muškarce. Spolne razlike nisu nađene na faceti impulzivnosti iz domene neuroticizma, faceti aktivnosti iz domene ekstraverzije, otvorenosti ka idejama te na faceti organiziranosti vezanoj uz dimenziju savjesnosti.

Nađene spolne razlike bile su nepromjenjive s obzirom na dob, obrazovanje te nacionalnu odnosno kulturnu pripadnost ispitanika.

Lynn i Martin (1997.) su pregledom rezultata primjene Eysenckovog EPQ upitnika u 37 zemalja na svim kontinentima osim Južne Amerike, našli spolne razlike na sve 3 dimenzije koje mjeri ovaj upitnik. Najkonzistentniji rezultat dobiven je za dimenziju neuroticizma – u svakoj od 37 zemalja žene su imale u prosjeku viši rezultat u odnosu na muškarce. Suprotnog smjera, ali gotovo jednako toliko konzistentna bila je razlika na dimenziji psihoticizma. U većini zemalja muškarci su imali prosječno viši rezultat na ovoj dimenziji. Na dimenziji ekstraverzije, muškarci su imali viši prosječni rezultat u 30 zemalja, dok je u 5 zemalja razlika bila u korist žena, što je vjerojatno posljedica razlika među uzorcima.

Hipoteza istraživača je bila da će spolne razlike biti veće u tradicionalnijim društvima, tj. u zemljama koje su u razvoju u odnosu na ekonomski razvijene zemlje u kojima je prisutnija veća ravnopravnost spolova. Međutim korelacije između bruto domaćeg proizvoda i nađenih spolnih razlika nisu bile značajne niti za jednu od 3 dimenzije ličnosti.

Najdojmljiviji nalaz ovog istraživanja svakako je nevjerovatna konzistentnost razlika dobivenih za dimenzije neuroticizma i psihoticizma, koje se pojavljuju u nizu različitih

zemalja na znatno različitim stupnjevima ekonomskog razvoja. Ovakva konzistentnost upućuje na to da bi spolne razlike mogle imati biološku, odnosno genetičku osnovu.

Sličan obrazac spolnih razlika u različitim kulturama našli su i Costa i McCrae (2001.) pregledom podataka dobivenih primjenom revidiranog NEO-PI upitnika u 26 različitim zemalja.

Rezultati su pokazali da žene konzistentno imaju više rezultate na svim facetama neuroticizma i ugodnosti, dok su za ostale tri dimenzije nađeni drukčiji obrasci. Za dimenziju ekstraverzije, u većini kultura je dobiveno da žene imaju više rezultate na skalama toplina, druželjubivost i pozitivne emocije, te niže rezultate na skalama asertivnost i traženje uzbuđenja. U okviru dimenzije otvorenosti ka iskustvima, žene postižu više rezultate na skalama estetika, osjećaji i postupci te niže rezultate na skali ideje, dok za ostale skale nisu nađene konzistentne razlike. Rezultati dobiveni za dimenziju savjesnosti uglavnom nisu konzistentni, osim što u većini kultura žene postižu više rezultate na skali koja mjeri odgovornost.

Razlike su se isto tako, za svih pet dimenzija, replicirale i u različitim dobnim uzorcima, tj. uzorcima ispitanika studentske dobi te odraslih ispitanika.

Dakle, dobiven je gotovo univerzalan obrazac spolnih razlika, međutim veličina tih razlika bila je skromne veličine te je znatno varirala u različitim kulturama.

Iznenaduje nalaz da su spolne razlike bile najviše naglašene u europskim i američkim, a najmanje u afričkim i azijskim kulturama. Točnije, veća spolna diferencijacija dobivena je metodom samoprocjena u individualistički orijentiranim, bogatim zemljama u kojima žene imaju veće mogućnosti za obrazovanje.

Konzistentan je i nalaz istraživanja po kojima su žene sklonije depresiji u odnosu na muškarce (prema Goodwin i Gotlib, 2004.). Ovo se dovodi u vezu sa neuroticizmom kao tendenciji doživljavanja anksioznosti, ljutnje, depresije, srama i sličnih negativnih emocija. Prema tome neuroticizam se čini kao predispozicija za depresiju, ali i niz drugih poremećaja kao što su anksiozni poremećaj ili različite fobije. U istraživanjima se zaista i pokazalo da ličnost, odnosno neuroticizam, koji je konzistentno viši kod žena, ima značajan utjecaj na sklonost ka depresiji.

Istraživanja provedena na različitim uzorcima te u različitim kulturama ukazuju na postojanje prilično konzistentnih generacijskih i spolnih razlika. Međutim, u većini dosadašnjih istraživanja generacijskih i spolnih razlika u ličnosti korištena je metoda samoprocjene. Ovim istraživanjem željelo se ispitati pojavljuju li se isti trendovi i korištenjem procjena od strane drugih.

2. CILJEVI, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

2.1 CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Obzirom na to da je u većini dosadašnjih istraživanja generacijskih i spolnih razlika u ličnosti korištena metoda samoprocjene, cilj ovog istraživanja je ispitati dobivaju li se slične razlike i metodom procjena od strane drugih.

Istraživanje je provedeno u teoretskom okviru pet-faktorskog modela ličnosti koji ne uključuje predikciju generacijskih i spolnih razlika već se radi o empirijskom pitanju na koje se ovdje nastoji odgovoriti.

Za mjerenje dimenzija pet-faktorskog modela ličnosti korišten je revidirani NEO-PI upitnik ličnosti koji omogućuje mjerenje specifičnih aspekata dimenzija ovog modela, te koji zbog široke upotrebe pruža mogućnost usporedbe sa rezultatima drugih istraživanja.

2.2 PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Iako predikcije generacijskih i spolnih razlika ne proizlaze iz teoretskog okvira pet-faktorskog modela ličnosti, na temelju dosadašnjih istraživanja metodom samoprocjene moguće je formulirati određene hipoteze.

U skladu sa ciljevima istraživanja te rezultatima prethodnih istraživanja formulirani su slijedeći problemi i hipoteze:

1. Ispitati postoje li generacijske razlike u dimenzijama neuroticizma, ekstraverzije, otvorenosti ka iskustvima, ugodnosti i savjesnosti kada su podaci prikupljeni metodom procjena.

H_1 = Na dimenziji neuroticizma skupina mlađih procjenjivanih osoba postiže više prosječne rezultate u odnosu na skupinu starijih.

H_1 = Na dimenziji ekstraverzije skupina mlađih procjenjivanih osoba postiže više prosječne rezultate u odnosu na skupinu starijih.

H_1 = Na dimenziji otvorenosti ka iskustvima skupina mlađih procjenjivanih osoba postiže više prosječne rezultate u odnosu na skupinu starijih.

H_1 = Na dimenziji ugodnosti skupina starijih procjenjivanih osoba postiže više prosječne rezultate u odnosu na skupinu mlađih.

H_1 = Na dimenziji savjesnosti skupina starijih procjenjivanih osoba postiže više prosječne rezultate u odnosu na skupinu mlađih.

2. Ispitati postoje li spolne razlike u dimenzijama neuroticizma, ekstraverzije, otvorenosti ka iskustvima, ugodnosti i savjesnosti kada su podaci prikupljeni metodom procjena.

H_1 = Na dimenziji neuroticizma žene dobivaju više procjene u odnosu na muškarce.

H_0 = Na dimenziji ekstraverzije nema razlike između procjena za žene i muškarce.

H_0 = Na dimenziji otvorenosti ka iskustvima nema razlike između procjena za žene i muškarce.

H_1 = Na dimenziji ugodnosti žene dobivaju više procjene u odnosu na muškarce.

H_0 = Na dimenziji savjesnosti nema razlike između procjena za žene i muškarce.

3. METODA ISTRAŽIVANJA

Sudionici u istraživanju i postupak prikupljanja podataka¹

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 200 procjenjivača, studenata Zagrebačkog sveučilišta, od kojih je 132 ili 66% bilo ženskog spola. Prosječna dob procjenjivača iznosila je 20.59 godina te se kretala u rasponu od 18 do 25 godina.

Njihov zadatak je bio procijeniti osobu koju dobro poznaju koristeći formu za procjene revidirang NEO – PI upitnika. Prema uputi ciljna osoba je mogla biti rođak, prijatelj ili susjed sudionika, bez obzira da li se ta osoba sudioniku sviđa ili ne, te netko tko je rođen i živi u Hrvatskoj. Svaki procjenjivač je u pisanoj uputi dobio zadani dobni raspon odnosno spol osobe koju treba procijeniti, te su na taj način dobiveni sudovi o jednakom broju starijih i mlađih te muških i ženskih osoba.

Procjenjivane osobe

Podaci korišteni u ovom istraživanju temelje se na procjenama prikupljenim na opisan način za dvije ciljne skupine osoba. Jednu skupinu sačinjavale su osobe starosne dobi između 18 i 21 godina, s prosječnom dobi od 19.84, a drugu osobe dobi od 40 do 71 s prosječnom dobi od 49.12 godina.

Oba dobna uzorka sastojala su se od 100 procjenjivanih osoba, od kojih je u svakom 50% bilo muškog spola.

Mlađe procjenjivane osobe uglavnom su imale više od 12 ili od 9 do 12 godina formalnog obrazovanja (51% odnosno 48% procjenjivanih mlađih osoba), dok ih je 2% imalo od 1 do 8 godina formalnog obrazovanja.

Najveći dio, odnosno 53% procjenjivanih osoba u uzorku starijih imalo je više od 12 godina formalnog obrazovanja, 40% osoba imalo je 9 do 12 godina, 6% od 1 do 8 godina formalnog obrazovanja, te je 1 procjenjena osoba bila bez formalnog obrazovanja.

---

¹ Podaci korišteni u ovom radu originalno su prikupljeni u okviru istraživanja koje dr. sc. D. Bratko provodi sa autorima korištenog mjernog instrumenta P. Costom i R. McCraeom. Radi se o međukulturalnom istraživanju stereotipa o nacionalnom karakteru pod radnim naslovom „Istraživanje nacionalnog karaktera“. U okviru ovog istraživanja jedna skupina ispitanika je na mjernom instrumentu koji mjeri 30 faceta (odnosno 5 faktora) pet-faktorskog modela ličnosti davala procjene tipičnih pripadnika različitih nacionalnosti. Druga, nezavisna skupina ispitanika procjenjivala je realne osobe. Ovaj rad predstavlja sekundarnu analizu podataka prikupljenih na ovom drugom uzorku, dakle procjena realnih osoba koje sudionici istraživanja dobro poznaju.

Mjerni instrument

Kao mjerni instrument korišten je revidirani NEO-PI upitnik ličnosti (Revised NEO Personality Inventory) Coste i McCraea (1992.) kojega su kod nas validirali Marušić, Bratko i Eterović, 1996. godine. Za potrebe ovog istraživanja čestice upitnika su preformulirane tako da se mogu procjenjivati druge osobe, s time da su napravljene dvije gramatičke forme kako bi se prikupili podaci o jednakom broju ženskih i muških osoba.

NEO-PI-R razvijen je u okviru pet-faktorskog modela kako bi se zahvatilo pet širokih domena ličnosti: neuroticizam, ekstraverziju, otvorenost ka iskustvima, ugodnost i savjesnost. Svaka domena mjeri se sa 48 čestica koje, u skupinama od po 8 sačinjavaju 6 faceta, specifičnih osobina koje definiraju pojedinu domenu. Dakle, upitnik ima ukupno 240 čestica koje formiraju 30 faceta od po 8 čestica.

Za svaku česticu ponuđeno je 5 odgovora koji izražavaju različiti stupanj slaganja sa iznesenom tvrdnjom. Odgovori se kreću od «potpuno netočno» za tvrdnju s kojom se ispitanik ne slaže odnosno koju smatra potpuno netočnom za osobu koju procjenjuje, preko «uglavnom netočno», «nisam siguran», «uglavnom točno», do odgovora «potpuno točno» za tvrdnju s kojom se u potpunosti slaže.

Korištenjem NEO-PI-R upitnika za svakog sudionika moguće je dobiti rezultate za 30 faceta te za pet širokih domena ličnosti.

4. REZULTATI

Preliminarna analiza

Prije glavne obrade podataka usmjerene ka ciljevima istraživanja napravljene su preliminarne analize kako bi se utvrdila prikladnost korištenih mjera te uzoraka.

Procjene su dobivene od ukupno 200 sudionika istraživanja, međutim kod 3 procjenjivača nedostajalo je više od 10% podataka te njihove procjene nisu korištene u obradi podataka. U svim daljnjim analizama korišteni su podaci o ukupno 197 procijenjivanih osoba, od kojih je 98 u uzorku mlađih (od toga 49 ili 50% osoba ženskog spola) te 99 u uzorku starijih odraslih osoba (od toga 50 odnosno 50.51% ženskog spola).

Provjerom je pokazano da uzroci nedostajanja ostalih podataka nisu sistematski te je tim podacima pridodana vrijednost 2 kao srednja vrijednost skale za odgovore.

Obzirom na to da su dobivene procjene za dvije jednako brojne skupine osoba koje se znatno razlikuju obuhvaćenim dobnim rasponom - u skupini mlađih dobnim raspon je od 18 do 21 godine, a u skupini starijih od 40 do 71 godine, provjereno je da li unutar skupine starijih procijenjivanih osoba postoje dobne razlike u ličnosti. Skupina starijih podijeljena je na dvije skupine, jednu s ukupno 66 osoba u dobi od 40 do 50 godina (od toga 39 ili 59.1% žena) te drugu od 33 osobe starosti od 51 do 71 godine (od toga 11 ili 33.33% žena). Jednosmjerna analiza varijance pokazala je da razlike postoje na faceti postupci iz domene otvorenosti ka iskustvima ($F=7.593$, $p< 0.05$) te na faceti kompetentnost unutar domene savjesnosti ($F=8.123$, $p< 0.05$). Uzrok ovim razlikama može biti i prezastupljenost muškaraca u uzorku najstarijih procijenjivanih osoba kao i sama veličina tog uzorka. Iz tih razloga kao i zbog toga što je odstupanje nađeno u samo dvije od ukupno 30 faceta, sve procjenjivane osobe u dobi od 40 do 71 godine obuhvaćene su u jedan uzorak.

Normalnost distribucija

Kako bi se provjerilo da li distribucije rezultata odstupaju od normalne distribucije, proveden je Kolmogorov-Smirnovljev test za svaku od pet dimenzija kao i za svaku od 30 skala NEO-PI-R upitnika, posebno za svaku od 4 skupina procjenjivanih osoba odnosno posebno za mlađe žene i muškarace, te starije žene i muškarace. Niti jedna od distribucija ne odstupi značajno od normalne.

Pouzdanost korištenog mjernog instrumenta

Izračunat je alpha koeficijent nutarnje konzistencije za pojedine domene i facete NEO-PI-R upitnika za skupinu mlađih žena odnosno muškaraca, te starijih žena i muškaraca (tablica 1).

Kao što se može vidjeti iz tablice 1, u sva četiri uzorka koeficijenti nutarnje konzistencije za pojedine dimenzije kreću se u rasponu od 0.85 do 0.95 što je zadovoljavajuće visine. Koeficijenti su slični onima koji su dobiveni procjenama od strane drugih na američkom uzorku a iznose 0.94 za Neuroticizam, 0.88 za Ekstraverziju, 0.91 za otvorenost ka iskustvima, 0.88 za ugodnost te 0.91 za savjesnost (Costa i McCrae, 1988.). Dobiveni koeficijenti su uglavnom nešto viši u odnosu na one koje su na hrvatskom uzorku za samoprocjene skupina srednjoškolske dobi te odraslih dobili Marušić, Bratko i Eterović (1996.).

Na razini faceta niska pouzdanost može se uočiti za impulzivnost gdje koeficijent alpha iznosi 0.33 u poduzorku starijih žena ($\alpha = 0.49$ u ukupnom uzorku starijih); za facetu postupci ($\alpha = 0.42$ u poduzorku starijih žena i $\alpha = 0.55$ u ukupnom uzorku starijih) te za facetu vrijednosti ($\alpha = 0.35$ za poduzorak mlađih žena i $\alpha = 0.41$ u ukupnom uzorku mlađih). Međutim, vidljivo je da se problematične pouzdanosti na navedenim facetama javljaju uglavnom u pojedinim poduzorcima dok su zajednički alpha koeficijenti za pojedine dobne skupine zadovoljavajuće visine. Isto tako alpha koeficijenti niži od 0.50 mogu se naći na svega 4 od ukupno 30 faceta, dok su koeficijenti viši od 0.50 i niži od 0.60 nađeni na pojedinim poduzorcima na 9 faceta. Ostali alpha koeficijenti nutarnje konzistencije kreću se u rasponu od 0.60 do 0.91 s time da ih je najveći dio iznad 0.70 odnosno 0.80, što se može smatrati izuzetno visokom pouzdanošću budući da se radi o facetama koje se sastoje od samo 8 čestica.

Tablica 1: Alpha koeficijenti nutarnje konzistencije za domene i facete NEO-PI-R upitnika za uzorke ispitanika studentske i starije odrasle dobi

	Mlađi			Stariji		
	M	Ž	zajedno	M	Ž	zajedno
Neuroticizam	0,88	0,92	0,90	0,90	0,85	0,89
Anksioznost	0,72	0,74	0,73	0,71	0,74	0,75
Srdita hostilnost	0,68	0,68	0,69	0,71	0,70	0,72
Depresivnost	0,63	0,81	0,75	0,73	0,62	0,70
Osjećaj nelagode	0,63	0,73	0,68	0,66	0,51	0,61
Impulzivnost	0,52	0,56	0,53	0,60	0,33	0,49
Vulnerabilnost	0,72	0,84	0,79	0,73	0,72	0,75
Ekstraverzija	0,90	0,91	0,91	0,89	0,90	0,89
Toplina	0,76	0,83	0,80	0,78	0,61	0,72
Druželjubivost	0,79	0,81	0,81	0,70	0,68	0,68
Asertivnost	0,81	0,81	0,82	0,81	0,81	0,82
Aktivnost	0,58	0,45	0,54	0,58	0,55	0,55
Traženje uzbuđenja	0,62	0,63	0,62	0,47	0,74	0,64
Pozitivne emocije	0,76	0,81	0,78	0,81	0,64	0,73
Otvorenost ka iskustvima	0,87	0,88	0,87	0,89	0,85	0,88
Mašta	0,85	0,77	0,82	0,78	0,68	0,74
Estetika	0,58	0,73	0,66	0,69	0,61	0,66
Osjećaji	0,67	0,73	0,72	0,69	0,52	0,63
Postupci	0,44	0,50	0,47	0,65	0,42	0,55
Ideje	0,83	0,88	0,86	0,83	0,83	0,84
Vrijednosti	0,43	0,35	0,41	0,47	0,41	0,44

	Mlađi			Stariji		
	M	Ž	zajedno	M	Ž	zajedno
Ugodnost	0,91	0,92	0,92	0,93	0,92	0,92
Povjerenje	0,74	0,86	0,81	0,76	0,76	0,76
Iskrenost	0,72	0,67	0,70	0,72	0,69	0,70
Altruizam	0,76	0,85	0,81	0,77	0,73	0,75
Pomirljivost	0,73	0,83	0,79	0,80	0,73	0,77
Skromnost	0,83	0,79	0,81	0,83	0,85	0,84
Blagost	0,63	0,67	0,65	0,57	0,61	0,59
Savjesnost	0,94	0,95	0,95	0,95	0,91	0,94
Kompetentnost	0,80	0,81	0,81	0,78	0,64	0,73
Organiziranost	0,58	0,65	0,83	0,76	0,72	0,74
Odgovornost	0,75	0,81	0,79	0,79	0,58	0,71
Težnja k postignuću	0,74	0,85	0,82	0,81	0,71	0,77
Samodisciplina	0,85	0,91	0,89	0,88	0,82	0,85
Promišljenost	0,83	0,83	0,84	0,83	0,73	0,79

Glavna obrada podataka

Generacijske i spolne razlike u osobinama ličnosti

Kako bi se odgovorilo na postavljene probleme za svaku bazičnu dimenziju ličnosti provedena je složena analiza varijance sa nezavisnim varijablama dobi i spola. Obzirom na to da se prilikom korištenja NEO-PI-R upitnika kod ispitivanja generacijskih i spolnih razlika u ličnosti efekti dobiveni za pojedinu dimenziju ličnosti ne repliciraju i na svim pripadajućim facetama (npr. Costa i McCrae, 1988.; McCrae i dr., 1999.; Costa i dr., 2001.), ista analiza je provedena i za svaku facetnu skalu.

Deskriptivna statistika i rezultati složene analize varijance nalaze se u tablicama 2, 3, 4, 5, i 6.

Tablica 2: Aritmetičke sredine i standardne devijacije (u zagradama) rezultata za domenu neuroticizma i pripadajuće facete NEO-PI-R upitnika, dobivene procjenama za uzorke žena i muškaraca unutar skupina mlađih i starijih ispitanika te rezultati složene analize varijance sa nezavisnim varijablama dobi i spola

Dimenzija/skala	Mladi		Stariji		F-omjer		
	M	Ž	M	Ž	dob	spol	dob x spol
Neuroticizam	87.33 (19.26)	87.53 (23.86)	82.04 (20.67)	96.54 (17.60)	0.41	6.36*	6.01*
Anksioznost	14.04 (4.83)	15.29 (5.35)	14.84 (4.73)	18.50 (4.99)	7.99**	11.96**	2.90
Srdita hostilnost	14.94 (4.98)	16.51 (4.93)	14.65 (5.35)	17.50 (4.88)	0.24	9.47**	0.79
Depresivnost	14.78 (4.19)	13.61 (5.76)	12.65 (4.48)	15.18 (4.31)	0.17	1.03	7.51**
Osjećaj nelagode	13.96 (4.42)	13.02 (4.91)	13.08 (4.32)	15.00 (3.92)	0.77	0.61	5.18*
Impulzivnost	17.12 (3.92)	17.29 (4.01)	16.47 (4.62)	16.56 (3.59)	1.43	0.05	0.01
Vulnerabilnost	12.49 (4.49)	11.82 (5.58)	10.35 (4.59)	13.80 (4.85)	0.01	3.97*	8.74**

**p<0.01; *p<0.05

Kao što se iz tablice 2 može vidjeti, za dimenziju neuroticizma, na razini značajnosti od 5% dobiven je glavni efekt spola te efekt interakcije dobi i spola. Spolna razlika je u smjeru većeg neuroticizma kod žena, međutim zbog interakcije spola i dobi ovaj efekt očituje se u skupini starijih, ali ne i u skupini mlađih procjenjivanih osoba. Iako glavni efekt dobi nije značajan, dobivena je generacijska razlika u neuroticizmu koja se očituje samo kod žena u smislu da starije žene imaju više rezultate u odnosu na mlađe. Ovakav nalaz iznenađuje budući da se radi o generacijskoj razlici suprotnog smjera od očekivanog. S druge strane, hipoteza vezana uz spolnu razliku je potvrđena s time da se očekivana razlika javlja samo u uzorku odraslih starijih osoba. U obzir treba uzeti i da se radi o efektima dobivenim na razini značajnosti od 5% što znači da rezultate treba uzeti sa zadržkom.

Na razini značajnosti od 1% dobiveni su glavni efekti dobi i spola za facetu anksioznosti. Na ovoj se faceti kao i za domenu neuroticizma javlja generacijska razlika suprotna očekivanjima budući da stariji dobivaju više procjene u odnosu na mlađe. Spolna razlika je i ovdje u skladu sa očekivanjima jer žene u prosjeku dobivaju više procjene nego muškarci.

Na faceti srdite hostilnosti dobivene su spolne razlike ($p < 0.01$), na način da žene u obje dobne skupine dobivaju u prosjeku više procjene u odnosu na muškarce.

Kod skale depresivnosti nađen je interakcijski efekt dobi i spola na razini značajnosti od 1%. Dakle, generacijske razlike na ovoj skali postoje ali su različita smjera, ovisno o spolu ispitanika. Starije žene dobivaju više procjene u odnosu na mlađe žene, dok stariji muškarci dobivaju niže procjene u odnosu na mlađe. Dobivena generacijska razlika je u skladu s postavljenom hipotezom samo u skupini muškaraca, dok je kod žena suprotnog smjera od očekivanog. Iako glavni efekt spola nije bio značajan, očekivana spolna razlika u smjeru veće depresivnosti žena dobivena je u skupini starijih ispitanika.

Za facetu osjećaj nelagode dobiven je značajan efekt interakcije dobi i spola, na razini značajnosti od 5%. Generacijska razlika postoji u skupini žena na način da starije žene i na ovoj skali dobivaju više procjene u odnosu na mlađe žene. Uz to, u skupini starijih odraslih osoba žene imaju više procjene u odnosu na muškarce. Dakle i na ovoj faceti je dobivena generacijska razlika suprotnog smjera od očekivanoga dok se spolna razlika koja je u skladu sa hipotezom očituje samo u procjenama za starije osobe.

Na skali impulzivnosti nisu nađeni statistički značajni efekti.

Za skalu vulnerabilnosti dobiven je efekt spola na razini značajnosti od 5% te efekt interakcije dobi i spola na razini značajnosti od 1%. Dok kod mlađih ispitanika nisu dobivene očekivane spolne razlike, u uzorku starijih ispitanika žene postižu u prosjeku viši rezultat u odnosu na muškarce. Također su i generacijske razlike suprotnoga smjera s obzirom na spol ispitanika. Starije žene imaju viši rezultat u odnosu na mlađe, dok stariji muškarci imaju niži rezultat u odnosu na mlađe.

Generacijska razlika u skladu sa hipotezom postavljenom za dimenziju neuroticizma dobivena je jedino na facetama depresivnosti i vulnerabilnosti i to samo kod muškaraca gdje stariji imaju niže rezultate u odnosu na mlađe. Za domenu neuroticizma kao i na facetama anksioznost, osjećaj nelagode i srdita hostilnost, generacijska razlika se očitovala samo kod žena te je bila suprotnog smjera od očekivanoga. Spolna razlika očekivanog smjera za obe dobne skupine dobivena je samo na faceti anksioznosti, dok je na domeni neuroticizma i gotovo svim ostalim facetama spolna razlika nađena samo u uzorku starijih.

Tablica 3: Aritmetičke sredine i standardne devijacije (u zagradama) rezultata za domenu ekstraverzije i pripadajuće facete NEO-PI-R upitnika, dobivene procjenama za uzorke žena i muškaraca unutar skupina mlađih i starijih ispitanika te rezultati složene analize varijance sa nezavisnim varijablama dobi i spola

Dimenzija/skala	Mlađi		Stariji		F - omjer		
	M	Ž	M	Ž	dob	spol	dob x spol
Ekstraverzija	112.12 (21.38)	121.67 (22.76)	107.65 (21.49)	103.80 (21.75)	12.87**	0.84	4.63*
Toplina	20.08 (5.18)	21.47 (5.61)	19.14 (5.35)	20.22 (4.06)	2.29	2.90	0.05
Druželjubivost	19.10 (5.64)	21.82 (5.69)	17.18 (5.21)	16.86 (4.89)	20.17**	2.44	3.94*
Asertivnost	14.76 (5.57)	17.76 (5.87)	18.86 (5.80)	17.36 (5.70)	5.14*	0.85	7.57**
Aktivnost	17.73 (4.10)	19.80 (4.06)	18.12 (4.71)	17.56 (4.61)	2.19	1.44	4.41*
Traženje uzbuđenja	19.08 (4.93)	18.06 (4.64)	15.29 (4.39)	12.76 (5.38)	43.26**	6.57**	1.18
Pozitivne emocije	21.37 (5.23)	22.78 (5.42)	19.06 (5.58)	19.04 (4.62)	16.47**	0.87	0.92

**p<0.01; *p<0.05

Značajni efekti nezavisnih varijabli ili njihove interakcije nađeni su za dimenziju ekstraverzije i sve pripadajuće skale osim skale topline.

Za dimenziju ekstraverzije dobiven je efekt dobi na razini značajnosti od 1% te efekt interakcije dobi i spola na razini značajnosti od 5%. Generacijska razlika je u smjeru niže ekstraverzije kod starijih ispitanika, međutim zbog interakcije dobi i spola ovaj efekt se očituje samo u skupini žena. Dok u skupini starijih ispitanika nema razlike između žena i muškaraca, u skupini mlađih spolna razlika je takva da žene imaju viši rezultat u odnosu na muškarce. Dakle, postavljena hipoteza o većoj ekstravertiranosti mlađih samo je djelomično potvrđena budući da vrijedi samo za žene. Predviđeno je da spolnih razlika neće biti, međutim iako glavni efekt spola nije značajan zbog interakcije dviju nezavisnih varijabli dobivena je spolna razlika u skupini mlađih osoba.

Dobivenom efektu dobi na dimenziji ekstraverzije doprinosi utjecaj dobi istog smjera i statističke značajnosti ($p < 0.01$) dobiven na facetama druželjubivost, traženje uzbuđenja te pozitivne emocije.

Uz glavni efekt dobi na razini značajnosti od 1%, na faceti druželjubivosti dobivena je i interakcija dobi i spola značajna na razini od 5%. Kao i kod dimenzije ekstraverzije, očekivana generacijska razlika u smjeru niže druželjubivosti starijih ispitanika očituje se samo u skupini žena. I ovdje se spolna razlika manifestira samo u skupini mlađih ispitanika gdje žene imaju više procjene u odnosu na muškarce.

Kod skale asertivnosti dobiven je glavni efekt dobi na razini značajnosti od 5% te interakcija dobi i spola na razini od 1%. Generacijska razlika u vidu veće asertivnosti starijih manifestira se u skupini muškaraca, dok su žene u obje dobne skupine podjednako asertivne. Dakle, radi se ne samo o generacijskoj razlici koja nije u skladu sa hipotezom već je i suprotna od one dobivene za domenu ekstraverzije kojoj faceta asertivnosti konceptualno pripada. U skupini mlađih ispitanika prisutna je spolna razlika u vidu veće asertivnosti žena što je također neočekivano budući da dosadašnja istraživanja upućuju na veću asertivnost muškaraca.

Za facetu aktivnosti nađena je značajna interakcija dobi i spola na razini značajnosti od 5%. Ovaj međuodnos očituje se u tome da su starije žene procijenjene niže na ovoj skali u odnosu na mlađe žene. Kod muškaraca nije dobivena generacijska razlika što znači da je i kod ove facete hipoteza o generacijskim razlikama samo djelomično potvrđena. Također je dobivena i neočekivana spolna razlika, iako samo u skupini mlađih osoba u kojoj žene postižu više rezultate u odnosu na muškarce.

Za facetu traženje uzbuđenja dobiveni su glavni efekti dobi i spola na razini značajnosti od 1%. Mlađe osobe su na ovoj faceti dobile više procjene što potvrđuje postavljenu hipotezu o generacijskim razlikama. Efekt spola očituje se u višem prosječnom rezultatu muškaraca u odnosu na žene.

Na razini značajnosti od 1% pokazala se generacijska razlika na skali pozitivnih emocija, na način da mlađi imaju više rezultate u odnosu na starije. Ovakav rezultat u skladu je sa hipotezom o generacijskim razlikama kao i sa hipotezom o spolnim razlikama.

Tablica 4: Aritmetičke sredine i standardne devijacije (u zagradama) rezultata za domenu otvorenosti ka iskustvima i pripadajuće facete NEO-PI-R upitnika, dobivene procjenama za uzorke žena i muškaraca unutar skupina mlađih i starijih ispitanika te rezultati složene analize varijance sa nezavisnim varijablama dobi i spola

Dimenzija/skala	Mladi		Stariji		F-omjer		
	M	Ž	M	Ž	dob	spol	Dob x spol
Otvorenost ka iskustvima	105.16 (19.73)	106.90 (19.75)	101.16 (21.58)	96.50 (17.53)	6.58**	0.27	1.30
Mašta	19.43 (5.70)	17.86 (5.17)	15.57 (4.90)	14.50 (4.03)	25.78**	3.46	0.12
Estetika	16.27 (5.02)	17.16 (5.71)	16.41 (6.04)	15.30 (4.69)	1.26	0.02	1.71
Osjećaji	18.63 (4.32)	21.20 (4.62)	18.08 (4.10)	19.60 (3.63)	3.27	11.78**	0.78
Postupci	14.45 (3.90)	15.20 (3.58)	13.24 (4.39)	13.16 (3.73)	8.49**	0.36	0.57
Ideje	18.24 (6.26)	16.20 (6.84)	19.39 (6.76)	15.60 (6.38)	0.08	9.70**	0.87
Vrijednosti	18.14 (3.76)	19.27 (3.32)	18.47 (3.62)	18.34 (3.46)	0.35	0.97	1.54

** $p < 0.01$

Kao što se iz tablice 4 može vidjeti, za domenu otvorenosti ka iskustvima dobiven je glavni efekt dobi na razini značajnosti od 1%. Mlađe osobe dobile su više procjene na ovoj dimenziji u odnosu na starije. Ovakav rezultat u skladu je sa postavljenom hipotezom. Također je potvrđena i nul-hipoteza o spolnim razlikama na ovoj dimenziji. Generacijskoj razlici na razini bazične dimenzije doprinijeli su glavni efekti dobi istog smjera na skalama mašte ($p < 0.01$) i postupaka ($p < 0.01$). Dakle, mlađe osobe su dobile u prosjeku više procjene na skalama mašte i postupaka. Međutim, na ostalim facetama očekivani efekt dobi nije nađen.

Iako nije dobiven na razini dimenzije, glavni efekt spola ($p < 0.01$) nađen je na dvije pripadajuće facete. Efekt spola se na skali osjećaji manifestira u višim procjenama za žene u odnosu na muškarce, dok su na skali ideje muškarci procijenjeni višima u odnosu na žene.

Tablica 5: Aritmetičke sredine i standardne devijacije (u zagradama) rezultata za domenu ugodnosti i pripadajuće facete NEO-PI-R upitnika, dobivene procjenama za uzorke žena i muškaraca unutar skupina mlađih i starijih ispitanika te rezultati složene analize varijance sa nezavisnim varijablama dobi i spola

Dimenzija/skala	Mladi		Stariji		F-omjer		
	M	Ž	M	Ž	dob	spol	Dob x spol
Ugodnost	109.20 (22.58)	106.78 (23.06)	108.00 (25.24)	109.12 (23.46)	0.03	0.04	0.28
Povjerenje	18.41 (4.71)	18.53 (5.57)	17.39 (5.06)	17.42 (4.95)	2.17	0.01	0.01
Iskrenost	18.71 (5.31)	17.71 (4.74)	18.00 (5.28)	18.50 (5.18)	0.002	0.12	1.05
Altruizam	21.71 (4.92)	21.53 (5.96)	21.78 (5.44)	22.34 (5.05)	0.33	0.06	0.24
Pomirljivost	15.00 (5.29)	13.47 (5.96)	15.20 (5.76)	14.68 (4.95)	0.81	1.72	0.41
Skromnost	17.49 (6.10)	16.76 (5.54)	17.06 (6.30)	17.44 (6.50)	0.02	0.04	0.41
Blagost	17.88 (4.08)	18.78 (4.03)	18.57 (3.91)	18.74 (4.00)	0.33	0.87	0.41

**p<0.01; *p<0.05

Kao što je vidljivo iz tablice 5, za bazičnu dimeziju ugodnosti i pripadajuće facete nisu nađeni značajni efekti varijabla dobi, spola ili njihove interakcije. Hipoteza o većoj ugodnosti starijih u odnosu na mlađe, kao i žena u odnosu na muškarce nije potvrđena.

Tablica 6: Aritmetičke sredine i standardne devijacije (u zagradama) rezultata za domenu savjesnosti i pripadajuće facete NEO-PI-R upitnika, dobivene procjenama za uzorke žena i muškaraca unutar skupina mlađih i starijih ispitanika te rezultati složene analize varijance sa nezavisnim varijablama dobi i spola

Dimenzija/skala	Mladi		Stariji		F-omjer		
	M	Ž	M	Ž	dob	spol	Dob x spol
Savjesnost	100,84 (25,67)	116.47 (27.07)	128.57 (28.26)	121.20 (22.15)	19.39**	1.26	9.73**
Kompetentnost	18.49 (5.00)	21.27 (4.65)	23.10 (4.78)	20.82 (4.28)	9.75**	0.14	14.36**
Organiziranost	16.59 (4.48)	18.06 (4.82)	19.12 (5.57)	18.80 (5.33)	5.12*	0.63	1.54
Odgovornost	18.02 (5.16)	20.45 (5.50)	22.82 (5.42)	22.26 (4.15)	20.79**	1.67	4.24*
Težnja k postignuću	18.20 (4.89)	21.35 (5.51)	22.24 (5.68)	20.62 (4.82)	4.93*	1.04	10.21**
Samodisciplina	15.43 (6.15)	18.67 (6.79)	22.49 (6.02)	21.12 (5.38)	29.88**	1.16	7.04**
Promišljenost	14.10 (5.69)	16.67 (5.97)	18.80 (5.95)	17.58 (4.76)	12.26**	0.72	5.61*

**p<0.01; *p<0.05

Za dimenziju savjesnosti, na razini značajnosti od 1%, dobiveni su glavni efekt dobi te interakcija dobi i spola. Utjecaj dobi očituje se u većoj savjesnosti starijih ispitanika, međutim obzirom na značajnost interakcije dobi i spola generacijska razlika se očituje u skupini muških ali ne i ženskih procjenjivanih osoba. Dakle kod žena nema razlike s obzirom na dob, dok su stariji muškarci više savjesni u odnosu na mlađe. Starije žene i muškarci su podjednako savjesni, ali u skupini mlađih žene imaju viši prosječni rezultat u odnosu na muškarce. Ovakav rezultat u skladu je sa hipotezom o generacijskim razlikama, međutim nul-hipoteza o spolnim razlika nije potvrđena.

Kao što se može vidjeti iz tablice 6 efektima dobivenim na razini bazične dimenzije doprinose oni nađeni na gotovo svim facетnim skalama savjesnosti, naime značajan efekt

dobi nađen je na svim skalama te je značajna interakcija dobi i spola dobivena za sve skale osim organiziranosti.

Za facetu kompetentnosti dobiveni su glavni efekt dobi te interakcija dobi i spola na razini značajnosti od 1%. Kao i kod dimenzije savjesnosti, u skupini žena ne postoji generacijska razlika dok su za razliku od toga stariji muškarci procijenjeni kompetentnijima u odnosu na mlađe. Spolne razlike ovise o dobi, tako u skupini mladih žene imaju više prosječne rezultate u odnosu na muškarce, dok u skupini starijih muškarci imaju viši rezultat u odnosu na žene.

Na faceti organiziranosti nađen je efekt dobi ($p < 0.05$) u smjeru viših procjena za starije osobe, a spolne razlike nisu dobivene, što je potpuno u skladu sa postavljenim hipotezama.

Na faceti odgovornosti dobiven je efekt dobi značajan na razini od 1% te efekt interakcije dobi i spola na razini značajnosti od 5%. Očekivana generacijska razlika u vidu više odgovornosti starijih očituje se samo u skupini muškaraca. Dok u skupini starijih ispitanika nema spolne razlike, mlađe žene imaju više rezultate u odnosu na mlađe muškarce.

Za facetu težnje k postignuću dobiven je glavni efekt dobi na razini značajnosti od 5% te interakcijski efekt na razini značajnosti od 1%. I na ovoj skali je nađena generacijska razlika koja vrijedi za muškarce, dakle stariji muškarci imaju više rezultate u odnosu na mlađe dok kod žena nema razlika s obzirom na dob. Isto tako, u skupini ispitanika studentske dobi mlađe žene imaju viši prosječni rezultat u odnosu na mlađe muškarce.

Na razini značajnosti od 1% dobiveni su glavni efekt dobi te interakcija dobi i spola za facetu samodiscipline. Kao i kod većine prethodnih faceta savjesnosti i ovdje stariji muškarci imaju viši rezultat u odnosu na mlađe, dok kod žena nema generacijske razlike. Također, mlađe žene dobivaju više procjene u odnosu na mlađe muškarce.

Slični rezultati odnosno glavni efekt dobi ($p < 0.01$) te značajna interakcija dobi i spola ($p < 0.05$) dobiveni su i za facetu promišljenosti. Generacijska razlika i ovdje postoji samo u uzorku muškaraca u smjeru viših rezultata starijih u odnosu na mlađe muškarce. Dok se odrasli muškarci i žene ne razlikuju, u skupini mlađih žene imaju više rezultate od muškaraca.

Glavni efekt dobi dobiven na dimenziji savjesnosti i svim pripadajućim facetama u skladu je sa postavljenom hipotezom o većoj savjesnosti starijih osoba, dok spolne razlike, prisutne na svim facetama osim organiziranosti, nisu bile predviđene.

5. RASPRAVA

Cilj istraživanja bio je utvrditi dobivaju li se metodom procjena od strane drugih slični trendovi generacijskih i spolnih razlika u ličnosti kao i metodom samoprocjene. Složenom analizom varijance dobivene su razlike na svim domenama ličnosti osim ugodnosti, gdje nije bilo značajnog efekta niti jedne nezavisne varijable niti njihove interakcije. Na dimenzijama neuroticizma, ekstraverzije i savjesnosti dobivena je i značajna interakcija varijabli dobi i spola. Dobivene dobne i spolne razlike uglavnom su konzistentne sa nalazima prethodnih istraživanja samoprocjenama.

Za dimenziju neuroticizma dobivena je značajna spolna razlika ($F=6.63$, $p<0.05$) te interakcija dobi i spola ($F=6.01$, $p<0.05$). Muškarci i žene studentske dobi ne razlikuju se na ovoj dimenziji, međutim u starijoj odrasloj dobi žene imaju više rezultate. Također je nađena i generacijska razlika u neuroticizmu, a očituje se u višim rezultatima starijih žena u odnosu na mlađe. Dakle, kod muškaraca nema dobnih razlika vezanih uz ovu dimenziju.

U istraživanjima generacijskih razlika u ličnosti, dakle transverzalnim usporedbama pripadnika različitih kohorti uobičajen rezultat je niži neuroticizam kod starijih u odnosu na mlade odrasle osobe. Ovakav nalaz se replicira u različitim kulturama, međutim manje konzistentno u odnosu na nalaze koji se dobivaju za ostale dimenzije pet-faktorskog modela. Primjerice, u međukulturalnom istraživanju dobnih razlika u ličnosti odraslih koje je provedeno u 5 različitih zemalja, uključujući i Hrvatsku, najmlađa skupina ispitanika (18 – 21 godina) razlikovala se od dvije najstarije (30 – 49, te 50 i više godina), između ostalih i na dimenziji neuroticizma, međutim ova razlika nije dobivena za hrvatski kao i talijanski uzorak (prema McCrae i dr., 1999.). Isto tako, u istraživanju sličnih ciljeva provedenom na češkom i ruskom uzorku, u kojem je također korišten NEO-PI-R upitnik ličnosti, u oba uzorka razlika u neuroticizmu između dobnih skupina nije bilo kada su korištene procjene od strane drugih (McCrae, 2004.). Dakle očito je da generacijske razlike u domeni neuroticizma nisu dovoljno jasne te se ne repliciraju uvijek različitim metodama. Bez obzira na to generacijska razlika suprotna od očekivane ipak iznenađuje, iako treba ponovno naglasiti da se radi o efektima dobivenim na razini značajnosti od 5%.

I u ovom istraživanju, iako samo u skupini starijih odraslih, dobivena je jedna od najznačajnijih spolnih razlika koja se konzistentno dobiva u različitim kulturama a odnosi se na viši neuroticizam kod žena. U pregledu rezultata dobivenih primjenom Eysenckovog EPQ upitnika u 37 različitih zemalja, Lynn i Martin (1997.) su utvrdili da su u svakoj od tih zemalja žene imale viši prosječni rezultat na dimenziji neuroticizma u odnosu na muškarce. Također su u međukulturalnom istraživanju spolnih razlika na dimenzijama petfaktorskog modela, u 26 zemalja žene konzistentno imale viši rezultat na neuroticizmu kao i na svim pripadajućim skalama (prema Costa i dr., 2001.).

Rezultati dobiveni na pojedinim facetama uglavnom su slični onima za dimenziju neuroticizma. Na skali anksioznosti dobiveni su značajni efekti dobi i spola. Spolna razlika je očekivanog smjera – žene su u obe dobne skupine procijenjene kao anksioznije, međutim stariji odrasli dobivaju više procjene u odnosu na mlađe. Ovakav neočekivan nalaz dobiven je procjenama i u već spomenutom istraživanju na češkom uzorku (prema, McCrae i dr., 2004.).

Na skalama srdite hostilnosti i vulnerabilnosti žene dobivaju više procjene u odnosu na muškarce. Za skalu depresivnosti generacijske razlike ovise o spolu, naime starije žene imaju viši rezultat u odnosu na mlađe žene dok je kod muškaraca suprotno, tj. stariji muškarci imaju niži rezultat u odnosu na mlađe. Također, u skupini starijih žene imaju viši rezultat u odnosu na muškarce. Nalaz na faceti osjećaj nelagode sličan je onome kod neuroticizma, pa tako generacijska razlika postoji samo u skupini žena gdje starije žene imaju više rezultate. Isto tako, starije žene dobivaju više procjene od starijih muškaraca dok u skupini mlađih nije bilo generacijskih razlika.

Dakle, generacijska razlika je na većini faceta suprotna od očekivane, jer u skupini starijih rezultati su viši u odnosu na mlađe, ali se to manifestira samo kod žena. Jedino su u skupini starijih muškaraca na facetama depresivnosti i vulnerabilnosti rezultati niži u odnosu na mlađe. Na svim skalama, osim impulzivnosti gdje nije bilo značajnih razlika, žene imaju viši rezultat u odnosu na muškarce, iako se to uglavnom odnosi na starije odrasle žene. Na taj način djelomično je potvrđen i nalaz koji se javio u nizu prethodnih istraživanja, a prema kojem žene konzistentno imaju više rezultate i na svim facetama neuroticizma (prema Costa i dr., 2001.).

Za dimenziju ekstraverzije, dobivena je očekivana generacijska razlika ($F=12.87$, $p<0.01$) u smjeru manjih rezultata starijih osoba, međutim zbog značajne interakcije varijabli dobi i spola ($F=4.63$, $p<0.05$) ona se očituje samo u skupini žena. Isto tako, u skupini starijih ispitanika muškarci i žene se ne razlikuju po ekstravertiranosti, međutim u skupini mlađih žene su procijenjene kao ekstravertiranije u odnosu na muškarce. Isti obrazac razlika nađen je i na skalama druželjubivosti i aktivnosti.

Za skalu topline nisu dobiveni značajni efekti. Međutim, povezanost pojedinih faceta NEO-PI-R upitnika sa dobi nije jednaka. Primjerice, pri usporedbi dobnih razlika na 11 kultura (McCrae i dr. 2004.) rezultati na skali topline imali su negativnu korelaciju sa dobi samo u dvije zemlje.

Na skali asertivnosti generacijska razlika, suprotnog smjera od očekivane, očitovala se kod muškaraca i to na način da su stariji muškarci bili asertivniji od mlađih. Jasna dobnja razlika dobivena je jedino na skalama pozitivne emocije i traženje uzbuđenja. Na obje skale mladi imaju više procjene od starijih. U već spomenutim istraživanju dobnih razlika u pet različitih zemalja, na hrvatskom uzorku je upravo na ove dvije skale dobivena najjača povezanost dobi i ličnosti (prema McCrae i dr., 1999.). Uz to, na skali traženje uzbuđenja nađena je i spolna razlika u smjeru viših rezultata muškaraca u odnosu na žene u obje dobne skupine, što je također nalaz u skladu sa očekivanjima (prema Butković i Bratko, 2003.).

Generacijska razlika koja se uobičajeno dobiva za dimenziju ekstraverzije je u smjeru veće ekstravertiranosti mlađih odraslih u odnosu na starije odrasle ispitanike (prema Costa i dr., 1988.). Rezultatima ovog istraživanja to je i pokazano ali je odnos kohorte i ličnosti i ovdje pod utjecajem spola, budući da su na razini dimenzije kao i nekih specifičnih osobina ličnosti niže procjene uglavnom dobivene za starije žene dok kod muškaraca generacijskih razlika uglavnom nije bilo.

Spolne razlike koje se u različitim istraživanjima dobivaju za dimenziju ekstraverzije često su nekonzistentne. Primjerice, Feingold (1994.) je u svojoj meta-analizi zaključio da žene imaju malo viši rezultat na ekstraverziji dok Lynn i Martin (1997.), također na temelju pregleda velikog broja istraživanja zaključuju suprotno. Jedan od mogućih razloga ovakvim nalazima je i to što ekstraverzija kombinira osobine koje pripadaju dimenzijama maskulnosti i femininosti. Zato se može postaviti hipoteza da će žene imati više rezultate na toplini a muškarci na asertivnosti (prema Costa i dr., 2001.). Međutim u ovom istraživanju nisu dobiveni takvi nalazi jer na skali topline nije bilo značajnih efekata, dok

na skali asertivnosti muškarci imaju veći rezultat u odnosu na žene, ali samo u uzorku starijih ispitanika. Kod mlađih ispitanika, razlika je suprotnog smjera, odnosno žene su asertivnije.

Za dimenziju otvorenosti ka iskustvima, dobivena je dobna razlika ($F=6.58$, $p< 0.01$) u smjeru veće otvorenosti mlađih u odnosu na starije odrasle ispitanike. Ovakav rezultat je očekivan budući da se isti nalaz dobiva u nizu drugih istraživanja te se replicira u različitim kulturama (prema McCrae i dr., 1999.). Razlika u skladu sa postavljenom hipotezom pokazala se i na skalama mašta i postupci. Na ovim istim facetama u međukulturalnom istraživanju (prema McCrae i dr., 1999.) za hrvatski uzorak nađena je snažna veza dobi i spola. Na skalama estetike i vrijednosti nije bilo značajnih efekata.

U istraživanjima spolnih razlika, za pojedine facete otvorenosti ka iskustvima ne dobivaju se konzistentni rezultati. Ovdje se može provjeriti da li se stereotipovi o ženama i muškarcima vezani uz različite kognitivne stilove dobivaju i procjenama. Drugim riječima, može se provjeriti da li se i ovim načinom ispitivanja potvrđuje postojanje uobičajenog mišljenja o tome kako su žene više orijentirane prema emocijama dok su muškarci više intelektualno orijentirani. U kontekstu ovog istraživanja takva razlika bi se trebala manifestirati na način da žene postižu u prosjeku više rezultate na skalama osjećaji i estetika, dok bi muškarci trebali imati viši prosječni rezultat na skali ideje, što bi sugeriralo otvorenost za različite aspekte iskustva (Costa i dr., 2001.). Ova hipoteza je djelomično i potvrđena jer žene zaista imaju više procjene na skali osjećaji te niže na skali ideje.

Za dimenziju ugodnosti nije bilo značajnih efekata dobi ili spola, kao ni njihove interakcije. Uobičajeni nalaz koji se dobiva za ovu dimenziju i pripadajuće skale je veća ugodnost starijih odraslih osoba u odnosu na mlađe. Međutim, radi se o istraživanjima koja uglavnom koriste procjene kao izvor podataka o ličnosti. U istraživanju Coste i McCraea (1988.) veća ugodnost starijih dobivena je kada su korištene samoprocjene ispitanika dok uz procjene od strane bračnih partnera nije bilo generacijske razlike. Također se i u nekim drugim istraživanjima u kojima su korištene procjene od strane drugih za ugodnost ne dobivaju značajne generacijske razlike (prema McCrae i dr., 2004.).

Niti hipoteza o većoj ugodnosti žena nije potvrđena iako se na temelju dosadašnjih istraživanja mogao očekivati viši rezultat žena na svim facetama iz ove domene (prema Costa i dr., 2001.).

Za dimenziju savjesnosti dobiven je glavni efekt dobi ($F=19.39$, $p< 0.01$), te interakcije dobi i spola ($F=9.73$, $p< 0.01$). Generacijska razlika očituje se u većoj savjesnosti starijih u odnosu na mlade, ali zbog značajne interakcije dobi i spola to se odnosi samo na muške ispitanike. Dakle, kod žena nema generacijske razlike. Spolna razlika, u smjeru veće savjesnosti žena, nađena je samo u skupini mlađih odraslih ispitanika. Ovakav nalaz se replicirao na gotovo svim skalama, osim skale organiziranosti gdje je nađen samo utjecaj dobi, na način da su svi stariji ispitanici organiziraniji u odnosu na mlade. Dobivene razlike su djelomično u skladu sa postavljenom hipotezom, budući da se uobičajeno dobiva veća savjesnost starijih u odnosu na mlade, te snažna povezanost pojedinih skala sa dobi u različitim kulturama (prema McCrae i dr., 2004.). Spolne razlike u savjesnosti su rijetko istraživane, te se također dobivaju nekonzistentni rezultati (prema Costa i dr., 2001.).

Veća savjesnost te kompetentnost, organiziranost, odgovornost, težnja k postignuću, samodisciplina i promišljenost kod žena u mlađoj skupini ispitanika, te isto tako viši rezultati odraslih muškaraca u odnosu na mlade mogu biti posljedica razlika u ponašanju žena i muškaraca u različitim kontekstima u kojima se te osobine mogu izražavati. Naime, viša savjesnost je asocirana sa akademskim odnosno profesionalnim uspjehom (prema Marušić i dr., 1996.), stoga je moguće da se žene studentske dobi ponašaju više savjesno u kontekstu obrazovanja dok su kod muškaraca te osobine izraženije u profesionalnoj karijeri. Način, kao i kontekst u kojem se osobine ličnosti izražavaju, determinira kultura (Jang i dr., 1998.). U velikom broju kultura izgradnja profesionalne karijere je nešto što se očekuje od muškaraca dok za žene ta očekivanja nisu toliko izražena.

Dakle, generacijske i spolne razlike u ličnosti koje su procjenama dobivene u ovom istraživanju većim dijelom su u skladu sa hipotezama postavljenim na temelju rezultata dosadašnjih istraživanja, te se može reći da se metodom samoprocjena i procjena od strane drugih uglavnom dobivaju slične dobne i spolne razlike. Ovo posebno vrijedi za spolne razlike koje niti u jednom slučaju nisu bile suprotnoga smjera od predviđenog.

Međutim, u ovom slučaju odnos spola i dobne grupe malo je složeniji. Naime ono što rezultate ovog istraživanja razlikuje od navedenih prethodnih istraživanja je postojanje interakcije nezavisnih varijabli dobi i spola, koja je nađena za 3 od 5 dimenzija. Interakcije spola i dobi za neuroticizam i ekstraverziju dobivene su na razini značajnosti od 5%, što znači da ove rezultate treba uzeti sa zadržkom, dok je ona za savjesnost značajna na razini od 1%.

Primjerice, u već spominjanom međukulturalnom istraživanju gdje su nađeni vrlo čvrsti obrasci generacijskih razlika koji su se replicirali u 5 različitih kultura, interakcija dobi i spola bila je značajna u samo 4 od 25 mogućih slučajeva, te se niti jedna od njih nije replicirala u različitim kulturama. Također je u transverzalnoj usporedbi u istraživanju Coste i McCraea (1988.) zaključeno da su dobiveni rezultati slični za žene i muškarce, te interakcija dobi i spola nije nađena niti u drugim analizama.

Mogući uzrok ovakvim rezultatima je način na koji su podaci o ličnosti prikupljeni. Naime, procjene uglavnom repliciraju nalaze koji se dobivaju samoprocjenama, međutim u pravilu je povezanost dobi i ličnosti koja se dobiva procjenama nešto slabija. Zbog toga su možda i dobivene značajne interakcije dobi i spola u slučaju da efekti dobi nisu došli toliko do izražaja.

Također je vrlo vjerojatno da su na interakciju varijabla dobi i spola utjecale neke karakteristike procjenjivača. Naime u skupini procjenjivača žene su prezastupljene (66%) te su procjenjivači studentske dobi procjenjivali i svoje vršnjake kao i odrasle osobe. Primjerice, moguće je da mlađi daju stereotipne odnosno evaluacijske procjene, procjenjujući starije odrasle negativnije u odnosu na svoju generaciju. Međutim, još se vrlo malo zna o interakciji karakteristika procjenjivača i mete, stoga su potrebna daljnja istraživanja u kojima bi se sistematski varirali dob i spol procjenjivača i procjenjivanih.

Nadalje, većina nalaza istraživanja generacijskih razlika u ličnosti koji se i repliciraju u različitim kulturama, ipak se zasniva na podacima dobivenim samoprocjenama. Ove tipične generacijske razlike u smislu veće savjesnosti i ugodnosti te manjeg neuroticizma, ekstraverzije i otvorenosti kod starijih ljudi, ne moraju se nužno replicirati i procjenama. Štoviše, nasuprot konzistentnosti generacijskih razlika dobivenih samoprocjenama u različitim kulturama, rezultati dobiveni procjenama često su izrazito nekonzistentni. Na

primjer, McCrae izvještava o podudaranju nalaza dobivenih samoprocjenama i procjenama na svih pet dimenzija kod usporedbe dvije dobne skupine na američkom uzorku. Za razliku od toga u njemačkoj studiji blizanaca (McCrae i dr., 2000.) uz dva procjenjivača nije dobivena značajna povezanost dobi i ličnosti za dimenzije ekstraverzije i otvorenosti ka iskustvima, dok su korelacije neuroticizma i ugodnosti sa dobi bile izrazito niske. Za sada postoje dva moguća objašnjenja nepodudaranja rezultata dobivenih samoprocjenama i procjenama. Moguće je da procjene nisu uvijek osjetljive na dob jer ljudi procjenjuju druge u odnosu na ostale ljude iste odnosno slične dobi. U tom slučaju dobne razlike ne dolaze do izražaja te su podcijenjene. Drugo objašnjenje pretpostavlja da su generacijske razlike dobivene samoprocjenama zapravo artefakti. Moguće je da ljudi, u skladu sa stereotipom o dobnoj skupini kojoj pripadaju, nastoje dati samoprocjene koje daju opis ličnosti koji je prikladan njihovoj dobi. Međutim, daljnja istraživanja su potrebna kako bi se sa većom točnošću moglo govoriti o ovoj temi (prema McCrae i dr., 2004.).

Kada govorimo o slaganju podataka o ličnosti dobivenih iz različitih izvora, zbog činjenice da su možda najveća odstupanja od nalaza koji se dobivaju samoprocjenama dobivena na dimenzijama neuroticizma i ugodnosti, nameće se još jedno moguće objašnjenje rezultata na ovim konkretnim faktorima. Naime, kod procjena i samoprocjena postoji određen stupanj slaganja koji kod osoba koje se dobro poznaju, kao što je slučaj u ovom istraživanju, može biti i prilično visok. Međutim, bez obzira na stupanj poznanstva, pokazalo se da je slaganje samoprocjena i procjena uvijek najslabije za dimenziju neuroticizma te tek nešto bolje za dimenziju ugodnosti. Ovo se pripisuje prije svega niskoj opservabilnosti ove dvije dimenzije, pogotovo neuroticizma čija procjena podrazumijeva poznavanje unutarnjeg doživljavanja druge osobe (prema Albright i dr., 1988.). Iz toga razloga je moguće da je neslaganje rezultata na ove dvije dimenzije sa onima koji se uobičajeno dobivaju, djelom uzrokovano i time što su podaci o ličnosti prikupljeni procjenama.

Kod interpretacije rezultata ovog istraživanja treba podsjetiti da se radi o transverzalnom nacrtu istraživanja koji nam ne omogućuje donošenje zaključaka o dobnim promjenama već samo možemo ustanoviti generacijske razlike u ličnosti. One mogu proizaći iz toga što su pripadnici različitih kohorti živjeli u različitim povijesnim i

socijalnim okolnostima te su iste utjecaje doživjeli u različitoj dobi. Radi se o brojnim okolinskim utjecajima koji mogu biti različite prirode te ovdje svrstavamo događaje kao što su ratovi, ekonomske krize i promjene, promjene društvenog sistema, tehnološki napredak, ali i čitav niz drugih utjecaja socijalne, kulturalne ili ekonomske prirode. Utjecaj kohorte toliko je važan da niti razlike dobivene longitudinalnim istraživanjem ne možemo direktno interpretirati kao stvarne promjene, ako su dobiveni samo na jednoj kohorti (prema Whitbourne, Zuschlag i dr., 1992.). Dvije dobne skupine ispitanika iz ovog istraživanja, sasvim sigurno su se razvijale u različitim okolnostima, kao što je primjerice tranzicija uz koju su vezane i značajne promjene na ekonomskom planu, ali također dolazi do promjena na svim društvenim razinama, pa tako i u vrijednostima koje društvo promovira. Uzrok razlika mogu naravno biti i naizgled manji utjecaji koji ipak odražavaju vrijednosti nekog razdoblja, kao što je na primjer odgojna praksa. Na primjer, pridavanje veće važnosti disciplini pri odgoju djece može biti uzrok većoj savjesnosti u skupini starijih ispitanika. Također i razne druge vrijednosti mogu biti promovirane kroz sustav obrazovanja ili masovnim medijima što može utjecati na ličnost. Osim što su iskusile različite okolinske utjecaje, ove dvije dobne skupine procjenjivanih osoba proživljavaju iste utjecaje u različitoj dobi što također može rezultirati razlikama u ličnosti. Primjerice, uzrok višem neuroticizmu kod skupine odraslih može biti ekonomsko slabljenje vezano uz tranziciju ka sustavu tržišne privrede, koje vjerojatno nije imalo tako izravan utjecaj na mlađe ispitanike. U ovom kontekstu kao dobar primjer može poslužiti vrlo zanimljiv, inače neuobičajen nalaz, dobiven na češkom uzorku (prema McCrae i dr., 2004.) prema kojem su stariji ispitanici imali više rezultate na anksioznosti, kao što je dobiveno i u ovom istraživanju. Određen dio ranije povijesti Češke i Hrvatske je izrazito sličan. To se odnosi na doba komunizma kao i na razdoblje tranzicije i probleme vezane uz nju kao što su porast siromaštva i kriminala (prema McCrae i dr., 2004.). Ovakvi događaji mogli su u obje zemlje uzrokovati veću anksioznost starijih osoba, kao i veći neuroticizam kod starijih odraslih u Hrvatskoj.

U obzir naravno treba uzeti i rat kao izrazito stresan događaj koji svakako ostavlja, više ili manje trajne, posljedice po mentalno zdravlje i ličnost može različito utjecati na različite dobne skupine.

Dakle, kod transverzalnih istraživanja nalazi se mogu interpretirati unutar okolinskog pristupa koji podrazumijeva utjecaje koji se mijenjaju u vremenu te se razlikuju od

mjesta do mjesta. Ovaj pristup zapravo uključuje niz pojedinačnih teoretskih pozicija unutar kojih se mogu formirati različite hipoteze.

Uz prethodno navedene moguće okolinske uzroke generacijskih razlika u ličnosti, svakako treba spomenuti i model socijalnih uloga. Prema ovom modelu ličnost se oblikuje kroz preuzimanje različitih socijalnih uloga koje odgovaraju socijalnim zahtjevima, zadacima odnosno prilikama. Radi se o ulogama odnosno zadacima kao što su brak, roditeljstvo, karijera i slično. Stoga se može pretpostaviti da se osobine ličnosti mijenjaju u funkciji prilagodbe ulozi odnosno zahtjevima društva. Budući da su socijalne uloge vezane uz određenu dob otuda mogu potjecati generacijske razlike u ličnosti (prema McCrae i dr., 1999.).

Uz model socijalnih uloga veže se i jedno od objašnjenja spolnih razlika u ličnosti. Razlike u ličnosti žena i muškaraca mogu se pripisati tome što im se pridaju različite socijalne uloge kojima se definiraju prikladni načini ponašanja. Spolne uloge su zajednička očekivanja o karakteristikama žena i muškaraca te njihovom ponašanju, koja se usvajaju internalizacijom u ranim fazama razvoja. Čini se da model socijalnih uloga može objasniti i interakciju dobi i spola, jer opravdano je pretpostaviti da na iste socijalne zahtjeve, žene i muškarci reagiraju različito, već prema svojim ulogama; ili da se socijalni zahtjevi u istoj dobi razlikuju za žene i muškarce. Međutim, u međukulturalnom istraživanju spolnih razlika na 26 različitih kultura, pokazalo se da model socijalnih uloga nije dovoljan za objašnjenje gotovo univerzalnih i široko rasprostranjenih spolnih razlika. Neki istraživači su zbog toga skloni ove razlike pripisati biološkim uzrocima, ali razlike među kulturama ipak postoje, prije svega u veličini spolnih razlika što sugerira da moguće objašnjenje spolnih razlika leži u kombinaciji bioloških i socijalnih faktora (Costa i dr., 2000.).

Replikacija nalaza generacijskih razlika u ličnosti u vrlo različitim kulturama, sve više upućuje na moguću genetsku odnosno biološku osnovu tih razlika. Moguća su još dva uzroka takvoj univerzalnosti dobnih razlika. Naime, postoje okolinski utjecaji i povijesne promjene koje su zajedničke gotovo svim kulturama svijeta. To su primjerice masovni mediji ili sveprisutna globalizacija. Isto tako, i univerzalnost generacijskih razlika može proizlaziti iz univerzalnosti socijalnih zahtjeva vezanih uz određenu dob, kao što je na primjer zahtjev odraslima da budu odgovorni i brižni roditelji.

Međutim, pokazano je da su, ne samo sve dimenzije pet-faktorskog modela u određenoj mjeri naslijedne, već da su i pojedine osobine sasvim zasebni konstrukti koji također imaju vlastitu genetsku odnosno biološku osnovu (prema Lang i dr., 1998.). Isto tako postoje dokazi da su i promjene ličnosti jednim dijelom naslijedne (prema McCrae i dr., 2004.) što uz podatke iz kroskulturalnih istraživanja predstavlja jak argument za hipotezu o naslijednosti odnosno biološkoj osnovi dobnih razlika.

Objašnjenje dobnih i spolnih razlika u ličnosti prije svega se krije u velikom broju istraživanja različitih nacrti, na različitim kohortama, različitih metoda prikupljanja podataka te u različitim kulturama. Već i samo transverzalno istraživanje, kao što je ovo, može uputiti na svu kompleksnost istraživanja stabilnosti i promjena ličnosti te na potrebu interdisciplinarnog pristupa u ovom području kako bi se nalazi istraživanja mogli sagledati u širem kontekstu.

6. ZAKLJUČAK

Istraživanje je provedeno sa ciljem utvrđivanja postojanja generacijskih i spolnih razlika na dimenzijama neuroticizma, ekstraverzije, otvorenosti ka iskustvima, ugodnosti i savjesnosti, kada su podaci prikupljeni metodom procjena.

Za dimenziju neuroticizma dobiven je značajan utjecaj spola ($F=6.63$, $p<0.05$) te interakcija varijabli dobi i spola ($F=6.01$, $p<0.05$). Muškarci i žene mlađe odrasle dobi ne razlikuju se na ovoj dimenziji, međutim u starijoj odrasloj dobi žene imaju više rezultate. Također je nađena i generacijska razlika u neuroticizmu, a očituje se u višim rezultatima starijih žena u odnosu na mlađe. Hipoteza o nižem neuroticizmu kod starijih osoba nije potvrđena, dok je dobivena spolna razlika u skladu sa očekivanjima.

Za domenu ekstraverzije, dobiven je glavni efekt dobi ($F=12.87$, $p<0.01$) te značajna interakcija varijabli dobi i spola ($F=4.63$, $p<0.05$). Ovakvi rezultati u skladu su sa hipotezom o većoj ekstraverziji mlađih ljudi iako se ta razlika očituje samo u skupini žena. Suprotno nul-hipotezi o spolnim razlikama, u skupini starijih osoba žene su procijenjene kao ekstravertiranije u odnosu na muškarce.

Na faceti asertivnosti stariji muškarci su dobili više procjene u odnosu na mlađe ($F=5.14$, $p<0.05$) što predstavlja generacijsku razliku suprotnu u odnosu na hipotezu kao i glavni efekt za domenu ekstraverzije.

Za dimenziju otvorenosti ka iskustvima, dobivena je dobna razlika ($F=6.58$, $p<0.01$) u skladu sa hipotezom o većoj otvorenosti mlađih u odnosu na starije odrasle osobe. Budući da nije dobiven glavni efekt spola, nul-hipoteza o spolnim razlikama u ovoj domeni je potvrđena. Međutim, efekti spola nađeni su za facete osjećaji ($F=11.78$, $p<0.01$) i ideje ($F=9.70$, $p<0.01$) u smjeru veće otvorenosti za osjećaje kod žena, odnosno veće otvorenosti za ideje kod muškaraca. Ovakav nalaz u skladu je sa stereotipom o većoj usmjerenosti žena prema osjećajima te intelektualnoj orijentaciji muškaraca.

Na dimenziji ugodnosti nisu nađeni značajni glavni efekti nezavisnih varijabli niti njihove interakcije. Hipoteze o većoj ugodnosti starijih osoba i žena nisu potvrđene.

Za dimenziju savjesnosti dobiven je glavni efekt dobi ($F=19.39$, $p< 0.01$), te interakcije dobi i spola ($F=9.73$, $p< 0.01$). Generacijska razlika očituje se u većoj savjesnosti starijih muškaraca u odnosu na mlađe, dok kod žena nema generacijske razlike. Spolna razlika, u smjeru veće savjesnosti žena, nađena je samo u skupini mlađih odraslih ispitanika. Dakle, rezultati za dimenziju savjesnosti su u skladu sa hipotezom o većoj savjesnosti odraslih dok spolne razlike nisu bile predviđene.

7. LITERATURA

Albright, L., Kenny, D. A., Malloy, T. E. (1988), Consensus in personality Judgements at zero acquaintance. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 55, No. 3, 387 – 395.

Bratko, D. (2002.a), Teorijski i metodološki problemi pri istraživanju kontinuiteta i promjena ličnosti. *Društvena istraživanja*, br. 4-5 (60-61), 603-622.

Bratko, D. (2002.b), Kontinuitet i promjene ličnosti od adolescencije do rane odraslosti: rezultati longitudinalnog istraživanja, *Društvena istraživanja*, br. 4-5 (60-61), 623-640.

Buss, D. M. (1995.), Psychological sex differences: Origins through sexual selection. *American Psychologist*, Vol. 50, No. 3, 164 – 168.

Butković, A., Bratko, D. (2003.), Generation and sex differences in sensation seeking: Results of the family study. *Perceptual and Motor Skills*, 97, 965 – 970.

Caspi, A., Bem, D. J. (1990.), Personality continuity and change across the life course. U: L. A. Pervin (ur.), *Handbook of Personality: Theory and Research*, str 549-575. The Guilford Press, New York.

Caspi, A. (2000.), The child is father of the man: Personality Continuities from Childhood to Adulthood, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 78, No. 1, 158 – 172.

Conley, J. J. (1985.), Longitudinal stability of personality traits: A multitrait-multimethod-multioccasion analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 49, No. 5, 1266 – 1282.

Costa, P.T. Jr., McCrae, R.R. (1988.), Personality in adulthood: A six-year longitudinal study of self-reports and spouse ratings on the NEO Personality Inventory. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 54, No. 5, 853 – 863.

Costa, P.T. Jr., Terracciano, A., McCrae, R.R. (2001.), Gender differences in personality traits across cultures: Robust and surprising findings. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 81, No. 2, 322 - 331

Eagly, A. H., Wood, W. (1991.), Explaining sex differences in social behavior: A meta-analytic perspective. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 17, No. 3, 306 – 315.

Feingold, A. (1994.), Gender differences in personality: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, Vol. 116, No. 3, 429 –456.

Finn, S. E. (1986.), Stability of personality self ratings over 30 years: Evidence for an age/cohort interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 50, No. 2, 813 – 818.

Hayes, A. F., Dunning, D. (1997.), Construal processes and trait ambiguity: Implications for self – peer agreement in personality judgement. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 72, No. 3, 664 – 677.

Jang, K. J., McCrae, R. R., Angleitner, A., Riemann, R., Livesley, W. J. (1998.), Heritability of facet level traits in a cross-cultural twin sample: Support for a hierarchical model of personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 74, No. 6, 1556 - 1565.

Lynn, R., Martin, T. (1997.), Gender differences in extraversion, Neuroticism and psychoticism in 37 nations. *Journal of Social Psychology*, 137(3), 369 – 373.

Marušić, I., Bratko, D., Eterović, H. (1996.), A contribution to the cross-cultural replicability of the five-factor personality inventory. *Review of Psychology*, Vol. 3, No. 1-2, 23 – 35.

McCrae, R.R., Costa, P.T. Jr., Hrebickova, M., Urbanek, T., Matrin, T. A., Oryol, V. E., Rukavishnikov, A. A., Senin, I. A. (2004.), Age differences in personality traits across

cultures: Self-report and Observer perspectives. *European Journal of Personality*, 18, 134 – 157.

McCrae, R.R., Costa, P.T. Jr., de Lima, M. P., Simoes, A., Ostendorf, F., Angleitner, A., Marušić, I., Bratko, D., Caprara, G. P., Barbaranelli, C., Chae, J. H., Piedmont, R. L. (1999.), Age differences in personality across the adult life span: Parallels in five cultures. *Developmental Psychology*, Vol. 35, No. 2, 466 – 477.

McCrae, R.R., Costa, P.T. Jr., Ostendorf, F., Angleitner, A., Hrebickova, M., Avia, M. D., Sanz J., Sanchez-Bernardos, M. L., Kusdil, M. E., Woodfield, R., Saunders, P. T., Smith, P. B. (2000.), Nature over nurture: Temperament, personality and lifespan development. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 78, 173 - 186.

Mount, M. K., Barrick, M. R., Strauss, J. P. (1994.), Validity of observer ratings of the big five personality factors. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 79, No. 2, 272-280.

Perlmutter, M., Hall, E. (1992.), *Adult development and aging*. Wiley & Sons Inc., New York

Roberts, B. W., DelVecchio, W. F. (2000.), The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, Vol. 126, No. 1, 3 –25.

Watson, D. (1989.), Strangers' ratings of the five robust personality factors: Evidence of a surprising convergence with self report. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 57, No. 1, 120 – 128.

Whitbourne, S. K., Zuschlag, M. K., Elliot, L. B., Waterman, A. S. (1992.), Psychosocial development in adulthood: A 22-year sequential study. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 63, No. 2, 260 – 271.